

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

KERESZTESEKBŐL LÁZADÓK

Tanulmányok 1514 Magyarországról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

Előszó (RÁCZ GYÖRGY).....	7
NÓGRÁDY ÁRPÁD: „Az elakadt fejlődés”	11
A kilenced-tézis, telekpusztásodás és a falunál előnyösebben adózó mezőváros tétele	12
Röviden a kilencedről, néhány adat és Nova mezőváros esete	14
A telekpusztásodás új tézise és egy unikális forrás: Vasvár oppidum bérlői 1472-ben	16
A Kanizsaiak urbáriumpárjai – gyarapodó jobbágyság a középkor végén?	20
C. TÓTH NORBERT: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig	31
Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről	32
Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?	33
Az országgyűlés résztvevői	38
A márciusi országgyűlés	54
Utószó	71
Függelék	73
C. TÓTH NORBERT: Az apátfalvi–nagylaki csata. A kereszties főszereg útja Pesttől Nagylakig	81
A kereszties sereg vezetője	83
A keresztiesek útvonala	85
Az apátfalvi átkelés okai	90
A szemben álló felek létszáma	91
A(z apátfalvi–nagylaki) csata rekonstrukciója	97
NEUMANN TIBOR: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború	103
A bulgáriai hadjárat	105
A keresztiesek Erdély kapujában	118
Készülődés az enyedi táborban	126
A szamosfalvi csata	134
Temesvár felé	142
Várad felé	145
A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése	149
A rekonstrukció rövid foglalata	151

LAKATOS BÁLINT: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben	
a parasztháború eseményeiről	155
A külföldi források csoportosítása	157
Értesülések és események 1514. április–november	179
A röplapoktól a történetírókig: hírből narratíva	208
Függelék	213
VARGA SZABOLCS: Szlavónia 1514-ben	219
A bulla kihirdetése	221
A hadjárat célja	223
A szlavóniai események	227
Kitekintés	231
HORVÁTH RICHÁRD: Legendás várak nyomában.	
Várak a Dózsa-parasztháborúban	235
Egy kis önigazolás	235
Törvénycikk a nemesek váraitól	238
Várak és ostromaik a kései középkorban	239
Várak a parasztháborúban	243
Várak és uraik a parasztháború idején	267
MIKÓ GÁBOR: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés	
törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata	271
Bevezetés	271
Kiadott források	275
Egy ismeretlen forrás: az országgyűlési dekrétum	
eredeti változata	280
A törvényhozás eseményei az országgyűlés	
zárultát követően	289
Függelék	293
MIKÓ GÁBOR: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló	
király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában	319
Kutatástörténeti áttekintés	321
Az országgyűlés forrásainak tanúsága	325
Összegzés	331
PÉTERFI BENCE: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború	
és magyarországi kapcsolatai	333
Előzmények és lehetséges okok	337
Kísérletek a katonai konfliktus elkerülésére	343
A belháború elkerülhetetlen	348
Magyarok a láthatáron?	353
Függelék	363

HORVÁTH RICHÁRD

Legendás várak nyomában*

Várak a Dózsa-parasztháborúban

„A monográfia lezárásakor magam is jeleztem: amit ott leírtam, az hipotézis. E tanulmány készítése során rá kellett jönnöm: a Székely Dózsa György pályafutásának kérdéses szakaszáról kialakult kép csupán két forráson alapszik, s ezek közül egyik sem megbízható (Istvánffy és Szerémi).”

Barta Gábor¹

Egy kis önigazolás

A most következő írás címe egészen egyszerűen plágium. Ráadásul még csak nem is véletlenül, netalán tudatlanságból alakult így, hanem szándékos választás eredménye. Kevéssel ezelőtt jelent meg ugyanis a szerző két kedves barátjának egy-egy írása kísértetiesen hasonló címeikkel. C. Tóth Norbert tollából látott napvilágot az a dolgozat, amelynek témája a Bátori István és Szapolyai János között *feltételezett* ellentét okainak bemutatása volt. Az írás végére világos lett, hogy az ellenséges viszonyról a Mohács előtti években, évtizedekben szó sem volt, s csak a kora újkor történetírói és az általuk „félrevezetett” historikusok rajzolták meg e hamis képet.² Neumann Tibor ugyanebben az esztendőben Szapolyai István nőági, olykor csak *feltételezett* rokoni viszonyait vizsgálta meg levéltári források alapján, s tisztázott több vitás genealógiai kérdést.³ El kell ismerni tehát, a korszak legendamentesítése – a fenti, s

* A kézirat elkészítéséhez szükséges kutatásokat az OTKA K 100 749. sz. pályázata támogatta. A szerző az MTA BTK tudományos munkatársa. – Itáliai levéltári adatokat kaptam Domokos György lekötelező szíveségéből, amely feltáró munkát az OTKA 81 430. sz. pályázata támogatta. – Az oklevelek feltárásában fel nem becsülhető mértékű segítséget jelentett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának online adatbázisa: <http://mol.arcanum.hu/dldf> (Szerk.: Rácz György).

1 Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig, Századok 109. (1975) 87.

2 C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 443–462.

3 Neumann Tibor: Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2012. 431–438.

több más szerző Jagelló-kori további számos írásait itt most nem citálva – jó ideje megkezdődött.

E sorok írója számára az 1514. esztendő forrásait kutatva, majd pedig az irodalom áttekintése közben vált világossá, hogy – divatos szóval mondva – a Dózsa-narratíva nehezen elképzelhető és még nehezebben bizonyítható elemektől terhes. Meglepő módon leginkább az eseménytörténet területén. Ami a társadalomtörténeti problémákat illeti, ott jobb a helyzet. Közismert, hogy a korban jól megragadható és aligha tagadható gondolkodásbéli átalakulások mentek végbe, amelyek érintették/érintették a felkelést, alkalmasint spirituális-szellemi ösztönzői is lehetnek azoknak. Ezeket Szűcs Jenő napjainkra klasszikussá vált írásai nyomán ma már ismerjük.⁴ Mindezeket nem vitatva azonban azt is meg kell állapítani, hogy éppen Szűcs zseniális elemzéseinek köszönhetően a magyarországi kutatás jó része s a minimális számú külhoni irodalom megelégedett ezekkel az eszmetörténeti eredményekkel, s megfedkezett például az éppen Szűcs által felállított forrasherarchiáról, ami a korszak és a későbbi korok elbeszélő forrásait meglehetőst hátrébb sorolta.⁵ Emiatt az események menetének megismerése – lett légyen a politika- és eseménytörténet időről időre bármily másodlagosnak vélt stúdium is – nem kapott kellő teret.⁶ Mindezt az is okozhatta, hogy látszólag „jól áll” a Dózsa-kutatás, legalábbis bibliográfiai szempontból. A kutatók rendelkeznek a parasztháború gyakorlatilag hiánytalan oklevéltárával. Ugyanígy Márki Sándornak Dózsa Györgyről készült életrajza, valamint a harcok máig meg nem haladott monográfiája⁷ is hozzáférhető, így joggal hihettük az utóbbi évtizedekben, hogy amit tudni érdemes e hetek eseményeiről, azt már tudjuk. Látni fogjuk az alábbiakban (és ez a jelen kötet hasábjain minduntalan visszaköszön), talán kissé korán nyugtattuk meg magunkat e kérdésben.

Az eseménytörténeti kérdések elővétele tehát korántsem a fél évezredes évforduló miatt indokolt. Legalább ennyire gyámolítják szakmai szempontok, mármint olyanok, amelyek a korábbi kép finomítására törekednek. Már csak azért is, mert az eseményekre vonatkozó valós tudásunk bizony erősen hullámló. Meglepő lehet például, de a Dózsa-legendák cáfolatának egyi-

4 A legfontosabb idevágó írások közül: *Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények* 43. (1972) 213–261.; *Uő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció háttérében. Irodalomtörténeti Közlemények* 78. (1974) 409–435.

5 Szűcs jelentőségéről e kérdésben lásd *Ács Pál: „Hamis barátok rebelliója.” Szűcs Jenő Dózsa-tanulmányai – 40 év után. Történelmi Szemle* 56. (2014) 611–620.

6 A parasztháború máig legteljesebb angol nyelvű összefoglalója csaknem Szűcs elemzéseit mutatja be, vagy azok alapján elemzi a forrásokat. Azaz sokkal inkább eszmetörténeti áttekintés, mintsem eseménytörténeti. *Norman Housley: Crusading as Social Revolt: The Hungarian Peasant Uprising of 1514. Journal of Ecclesiastical History* 49. (1998) 1–28., különösképp: 12–24.

7 *Márki Sándor: Dósa György. Bp., 1913. (Magyar Történeti Életrajzok 59.); Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (a továbbiakban: *Mon. rust.*); Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973.**

két-másikat évtizedek óta ismerhetjük, csak nem kaptak elég teret a köztudatban,⁸ másrészt napjainkban rendre feltűnik az „elhallgatott” hős, a parasztvezér, az „egyik legnagyobb európai parasztfelkelés” vezetőjének, csak félve merem ideírni, erősen a korábbi szakirodalmak által sugallt, s vélelmezem, félreértelmezett képe.⁹ Ugyancsak máig nyoma van annak, hogy a harcokban résztvevők származási helyei sajátságos módszertani megfontolás következményeképpen a felkelés „gócpontjaivá” lépnek elő különösebb bizonyítás nélkül. Nos, vállalva annak ódiumát, hogy a nem tudást mindig könnyebb körülírni, mint újabb monográfiát összeállítani, az alábbiakban az eseménytörténet kritikája következik szigorúan csak a várak „szemszögéből”, abból a megfontolásból, hogy a korábbi összefoglalások sommás megállapításainál árnyaltabb képet kaphassunk a kérdésről.¹⁰

- 8 Csak példaképpen: „Székely Györgynek a pesti kereszties főtábor vezérévé történt állítólagos kinevezését sem közvetlen, sem közvetett adat nem bizonyítja.” (Barta G.: Georgius Zekeltől 70.) – Újabbban a változások szellemében: *Tringli István*: Az újkor hajnala. Bp., 2003. (Tudomány – Egyetem) 101–104., 108.; *Horváth Zita*: Korszakhatár volt-e 1514 a parasztság történetében? In: Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai. Szerk.: Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlay György. Nyíregyháza, 2014. 89–98.; *Neumann Tibor*: Dózsa legyőzője. Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526). Székelyföld 18. (2014) 11:101–106. – Ugyanide kívánczik, hogy a korszak legutóbbi rövid (a Jagellók kora ebben három oldalt kapott), angol nyelvű áttekintésében – véleményem szerint helyesen – csak két mondatot kapott a Dózsa-ügy. *The New Cambridge Medieval History*. Vol. VII. (1415–1500) Ed.: *Christopher Allmand*. Cambridge, 2008. 725. (az idézett szakasz szerzője: *János Bak*: Hungary: Crown and Estates, 707–726.).
- 9 Pusztán illusztrációképpen Bakos István (Bethlen Gábor Alapítvány kurátora) meghívója: „Kevésbé kerül szóba ugyanakkor egy másik jelképes évforduló, a magyar történelem félezer évvel ezelőtti, szimbolikussá vált sorsfordulója: a Dózsa György vezette 1514. évi mozgalomé, amely a keresztény Európa védelmére szervezett oszmánellenes hadjáratból torkollott az önkényurak elleni kereszties parasztháborúba. Ez a Dózsa György vezette ’népfelkelés’ a mi kiemelt jubileumi évfordulónk 2014-ben. *Andrásfalvy Bertalan* írja: „Jelentőségét azért nehéz megítélni, mivel az 1514-es parasztmozgalom előzményeit és hatását mindmáig igen hiányosan tártuk fel, tettük ismertté. A történetírók a parasztvezér sorsából sok mindent tudatosan elhallgattak vagy túlhangsúlyoztak saját társadalmi-politikai meggyőződésük vagy elkötelezettségük szerint.” A szovjet-kommunista önkényuralom időszakában az osztályharc ideológusai – akárcsak Petőfit, József Attilát – őt is kisajátították, s az állampárt lobogójára tűzték szülőföldjén (ma Románia) is. 1956 után már vitatták ezt az értelmezését, igyekeztek Dózsát rablóvezérré, a parasztháborút jelentéktelen lázadásá minősíteni, emlékéit feledtetni. A „totemrombolás” szemlélete kísért napjainkban ismét, amikor a kerek Dózsa-évforduló elhallgatása, illetve a kinevezett székely hadvezér dehonosztálása vált divattá közéletünkben. Tegyük hozzá: a kényelmetlenné váláshoz az is hozzájárul, hogy a nemzeti köztudatban – az ideológiai ferdítések miatt éppúgy, mint a tudományos szűkkeblűség miatt – máig nehéz szétválasztani a történeti Dózsát és az évszázadok alatt emlékére rárakódó kultuszrétegeket. A Dózsa-problémakör azonban a maga félezer éves súlyával olyan sorskérdésekre is ráirányítja figyelmünket, amelyek felett a nemzeti közvélemény minden értelmezési nehézség ellenére sem hunyhat szemet, mert ma is aktuálisak.” <https://sites.google.com/site/bga2014feb22/meghivo-a-paraszsors-magyar-sors-emlekuelsesre> (letöltés: 2015. március 25.) – Vö. továbbá *Erdélyi Gabriella*: Egy felkelés arcai, avagy miért kell nekünk Dózsa. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 539–547.
- 10 „A jobbágyokkal keményen bánó Brandenburgi György uradalmain át, Világos, Arad, Soly mos, Lippa felé vette Dózsa útját, a Temesköz várait már az útközben elfoglalt kastélyok

Törvénycikk a nemesek várairól

Régtől fogva ismert tény a hazai kutatás számára, hogy Magyarország nemesi királyi engedéllyel építhettek-bírhattak várakat. Ezt az Árpádok korától meglévő „szabályt” a 14. században már írásban is tetten érhető szokásjogi norma rögzítette.¹¹ Ennek ismeretében meglepheti a szakmai berkekben járatos olvasót éppen úgy, mint az érdeklődőt az a tény, hogy mindennek kodifikált változatával igencsak későn, éppen 1514-ben találkozhatunk először. A Dózsa-parasztháborút követő első országgyűlés törvényeinek 57. cikkelye szól arról ugyanis, hogy bármely magyar nemesnek jogában áll a maga, családja és javai védelmére erősséget emelni, valamint megyéenként – királyi jóváhagyás alapján – minden megyében építhető egy vár a nemesi közösség védelmének céljából.¹² Apróság, de a szöveg összeállításának (és a mögötte megfogható politikai akaratok ütközésének) menetét remekül illusztrálja az a tény, hogy az uralkodói jóváhagyásra utaló pár szó csak a több példányban (Csanád, Szepes vagy Vas megyékbe címzett) fennmaradt végső, s a király által is szentesített változatban szerepel. Ismerjük ugyanakkor a cikkelyeknek egy korábbi – a tárgyalások közben keletkezett – tervezetét is, amely a szentesített szöveggel lényegében azonos, ám a „cum scitu regie maiestatis” szakaszt nem tartalmazza.¹³ Talán nem merészség ennek nyomán arra gondolni, hogy ha a szöveg ezen utólagos kitétel nélkül kapott volna királyi jóváhagyást, a magyar nemesi társadalom elérte volna az „alanyi jogon” járó, külön

ágyúival törette, s magát a temesi grófot, Báthory Istvánt is ostrom alá fogta Temesvárbán.” (Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet II. Bp., 1936.² 587.) – „Számos jelentős várat, sőt várost foglaltak el.” (Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Századok 128. [1994] 308.)

- 11 „Castra vero, tributa et fora per regnicolas nostros ex regalis benignitatis annuentia et vigoribus instrumentorum regalium edificari, conservari, regere et possidere posse dinoscuntur.” (Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő.* Bp., 2003. [Milleniumi Magyar Történelem] 195., különösen a 11. jegyzet.)
- 12 „Item quod quilibet nobilium turres et fortalitia pro defensione persone et rerum suarum cum propugnaculis et fossatis erigere, preterea in singulis comitatibus unum castrum pro communitate nobilium cum scitu regie maiestatis construi possit.” (Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus IV. 1490–1526. E copiis manu scriptis Ferenc Döry critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martin Rady János M. Bak assistente. Bp., 2012. [a továbbiakban: DRMH] 202., valamint: Mon. rust. 274., nr. 202.) – 1515 szeptemberében II. Ulászló király Nelepeczi Ferenc kastélyépítését addig függesztette fel, míg a szlavón nemesi közösségtől megszerzi azt az oklevelet, amelyik bizonyítja, hogy Szlavóniában a várépítés régi nemesi jog. „litteras univertatis nobilium regni nostri Sclavonie super eo, quod scilicet uniusquisque nobilium erigendo huiusmodi castella in bonis suis ex vetusta regni consuetudine liberam habet potestatis facultatem.” (DL 94811.) – Az ügy háttérére lásd *Pálosfalvi Tamás: Dobrakucsától Kőaljáig. Egy konfliktus és háttere a Jagelló-kori Magyarországon.* In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2012. 439–449., ide különösen 446.

13 Mon. rust. 274., nr. 202.

uralkodói jóváhagyás nélküli várépítés lehetőségét, ami lássuk be, új elem lett volna a hazai nemesi jogok fejlődésének történetében. Az oly sokszor elsíratott Jagelló-kori királyi hatalom becsületére legyen mondva, ez a szándék (több más hasonló, ugyancsak ebben a tervezetben tetten érhető „nemesi-hatalmi” akcióval együtt) megfeneklett,¹⁴ s a királyi jóváhagyás – legalábbis *de iure* – a magyar szokásjog, és immár a kodifikált jog része maradt. Túl azon tehát, hogy a várépítés a királyi jóváhagyással egyetemben a korai Árpád-kortól fogva bizonyosan része volt a magyarországi szokásjognak,¹⁵ fenti törvénycikkünk egy előfeltevést enged meg. Eszerint a Dózsa-parasztháború eseményei során a várak kitüntetett szerepet kaptak, s ugyancsak jól teljesítettek, ha nemesieinknek ennyire fontos lehetett a várépítés különféle módjainak szabadabb tétele. Az alábbiakban ezt a felvetést kívánom ellenőrizni.

Várak és ostromaik a kései középkorban

Ellenőrzésről kell szólni, mert a parasztháború irodalmában rendre visszaköszönnek a várakat győzedelmesen megszerző Dózsa-kép elemei, ami, ha igaz, épp ellentétes irányú az imént idézett törvénycikkkel. Miért ragaszkodtak volna a nemesek tömegei új várak építésének lehetőségéhez, ha azok nem jelentettek volna biztos menedéket a vészterhes időkben? Indokolt tehát, hogy néhány sor erejéig e kép gyökereit kutassuk. Már csak azért is, mert egy középkori várostrom ritkán zajlott le hirtelen felindulásból: napok alatt verbuválódott seregek elvétve tettek kísérletet erősségek bevételére. Különösen nem a siker reményével.

Amikor magyar vonatkozású középkori várostromokról esik szó, kevés információra támaszkodhat a kései érdeklődő. Igaz ugyan, hogy a Zsigmond-kortól folyamatos török fenyegetés és állandó határ menti háborúskodások szolgálhatnak analógiával, ám ezek java torz példa lenne. A parasztháború eseményeit dőreség lenne összehasonlítani a szultáni hadsereg akcióival. Ám talán kevésbé hibázunk, ha az ismert magyarországi akciókat – dacára a királyi vezetésnek, szervezésnek, finanszírozásnak – vetjük össze a parasztseregekével. Pontosabban nem is kell különösebb összevetés, elegendő néhány jól ismert példát idézni.

1454 áprilisában Hunyadi János seregei az úgynevezett husziták által megerősített csepregi erősséget akarták „menetből” elfoglalni. Habár vitathatatlan, hogy a védők száma sem volt csekély, s Hunyadi serege is elég gyorsan állt össze, a nagyhírű hadvezér és a kicsiny erősség párharca a mai szemlélő számára bizonyosan egyenlőtlennek tűnhetne. Csakhogy a valóság más. Akármilyen hevenyé-

14 Az 1514. évi törvénykezés részleteiről, az újabb forrásokról és a cikkelemek kialakulásának menetéről lásd Mikó Gábor tanulmányát a jelen kötetben.

15 Az előzményekre lásd *Horváth Richárd*: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk.: Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Bp., 2011. 79–93.

szett erődítésekkel bírt is Csepreg, azt azért nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy elsőrangú katonák, „profik” védték. Továbbá arról is tudunk, hogy Hunyadi a legfontosabb eszközökkel, nevezetesen ostromgépekkel és ágyúkkal nem rendelkezett. Ezért egy rövid, ötnapos ostromzárat követően gyorsan elvont Csepreg alól Nagyszombat felé.¹⁶ Hiába Hunyadi tehetsége és neve, ha falak és profi katonák állnak szemben, felesleges kockázatot ő sem vállalt.

Bő két évtizeddel később, 1476 telén (azaz mostoha időjárási körülmények között) a magyar királyi sereg egy hónapig állt Szabács falai (sáncfalai) alatt, míg sikert ért el. Annak dacára történt mindez, hogy Mátyás serege az ostromhoz szükséges felszerelésekkel rendelkezett, a hadjáratot 1475 nyaratól élénken szervezte, s az 1200 fős védőseeret hozzávetőlegesen 35 000 katonát számláló had támadta.¹⁷ Legalább ennyire tanulságos II. Ulászló király 1494/95 fordulóján Újlaki Lőrinc herceg ellen vezetett hadjárata. A jól szervezett és kellően felszerelt királyi hadsereg (igaz, megint csak télvíz idején) meglehetősen hosszán időzött Újlak alatt: november 21-e tájától december közepéig tartott az ostrom.¹⁸ Adódik tehát a feltételezés, hogy (nem függetlenül az időjárási viszonyoktól) szervezett, megfelelő ellátással és utánpótlással bíró, ráadásul ostromhoz szükséges harci eszközökkel ellátott seregeknek is okozhatott nehézséget egy-egy kővár elfoglalása.

Okleveles forrásaink egyetlen szóval sem tesznek említést a paraszthadak ostromképességeiről. Annál inkább szólnak erről elbeszélő forrásaink, s általuk, lévén szerzőik nagy tekintélynek örvendtek a későbbi korok historikusainál, a várakat (sikerrel) ostromló paraszthad képe beleivódott az utókor tudatába. Lássuk mindezek talán legszebb példáját! Amikor közismerten a királyi hatalom pártját fogó Istvánffy Miklós arról ír, hogy Dózsa a keresztesekből felkelőkké vált csapatával elhagyja Budát, az alábbi sorok következnek: „Vonultukban mindenütt rémületet s félelmet keltettek. Néhány kisebb kastélyt s árokkal és sánccal erődített házat, amilyen szerte Magyarországon a nemeseknek van, egyetlen támadással elfoglaltak; e helyeken mindenféle élelmiszeren, különböző felszerelésen, ruhákon és pénzen kívül nagy mennyiségű lőport és néhány kerek ágyút is – sólyomágyúknak nevezik, ilyenek addig nekik még nem voltak – találtak. Ezeket Székely György, hogy a készülő háborúban felhasználhassa, magával vitte.

Ezután Szeged közelébe értek, ahhoz az igen szép városhoz, s bár ezt semmi várfal nem vette körül, s csak árokkal és sánccal volt jól megerősítve, de mivel a latrok jövetelét fegyverrel a kézben felkészülten várta, György nem

16 *Nógrády Árpád*: Éleskő ura és Macskakő zsoldosai. „Feudális anarchia” alulnézetből. In: „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk.: Pósnán László, Veszprémi László. Bp., 2013. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 260.

17 A hadjárat legjobb összefoglalását lásd *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig. Bp., 2005. 144–150.

18 *Fedeles Tamás*: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495). Szeged, 2012. (Szegedi Középkortörténeti könyvtár 27.) 93.

merete megtámadni, mert abban a nagyszámú lakosságon kívül mintegy háromezer halász is lakott, akik valamennyien azt mondták, hogy nagyon fogják védeni magukat.”¹⁹ Aligha kell hosszabban magyarázni, hogy e mondatok egyértelműek: a seregek készek és képesek is voltak várak bevételére, legalábbis a szerző szerint. No, persze igaztalanok lennének, ha nem vennénk figyelembe Istvánffy saját korát. Amikor nagyszabású művének megírásához fogott, történetesen az 1590-es években, épp dúlt a magyar történelemben tizenöt évesnek nevezett magyar–török háború.²⁰ Ez pedig javarészt klasszikus várháború volt, így nehéz elvonatkoztatni attól, hogy Istvánffy bizony a maga korának ismereteit, élményeit vetít(h)ette vissza 1514-re. A humanista történetírás már-már kötelező „mintakövetéséről” és katolikus voltából fakadóan a budai udvar mentegetéséről már nem is beszélve.²¹

Ha Istvánffy szót kaphatott, akkor az időben nálánál korábban alkotó, s a parasztháború idején már élő, ekként kortársnak is tekinthető (persze korántsem elfogulatlan és pontos) Szerémi Györgynek annál inkább teret kell adnunk. Több pompásan ideillő részlete közül az egyik: „Ott a nemeseket és bárókat megfenyítette, s nagy pusztítást vitt véghez, s Keresztszeg várát ostromolta. Azután viszont Pöstyéni Gergely váradi tiszt kelt fel; nemesekkel és nem nemesekkel Lőrinc pap ellen indult. Ezt megtudva Lőrinc pap, nemsokára táborát ellenök fordította, megütközött velük, és egészen Váradig vágta őket; a földön sok holttestet számláltak meg. Azután Sólyom várát ostromolta a hitetlenek ellen, mert ezek is sokat megöltek a keresztések közül. A parasztok sokaságával rohamot intézett Sólyom vára ellen, s bevette.”²² Történet-

19 *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Fordította Juhász László. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1962. (Monumenta Hungarica VI) 56. – A szöveg eredetije: „Progrediendo demum et ubique terrorem spargendo aliquot minora castella et domos fossa et vallo munitas, quales passim in Pannonia a nobilibus habitantur, facto impetu expugnarunt, in quibus praeter commeatum omnis generis, et variam supellectilem, vestesque et pecuniam, pulveris quoque sulphurei non parva copia et tormenta aliquot curricula, quae falconetae vocantur, quibus hactenus caruerat, inventa sunt; quae Georgius ad futuros belli usus secum avehi iussit. Postquam Segedino appropinquasset, ad oppidum frequens et populosum, quanquam nullis cinctum moenibus, fossa tamen circumducta et vallo egregie se muniverat, latronumque adventum sumtis armis et paratis animis expectabat, aggredi illud non est ausus, quod in eo praeter civium et incolarum magnum numerum ad tria milia piscatorum habitare et omnes egregie sese defensuri dicerentur.” (*Nicolaus Isthvanfius*: Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis a quo apostolicum hoc regnum Turcarum potissimum armis barbaramente invasum libris XXXIV. Viennae-Pragae-Tergesti, MDCLVIII. 42–43.)

20 *Nagy Gábor*: Vicissitudines. (Előkészület Istvánffy Miklós *Historiae de rebus Hungaricis*ének kritikai kiadásához.) Bölcsészdoktori értekezés tézisei. Miskolc, 2005. (http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5650_section_1277.pdf) – letöltés: 2014. november 12.

21 Minderre újabban lásd *Tóth Gergely*: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 572–575.

22 *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1961. (Monumenta Hungarica V.) (a továbbiakban: Szerémi) 70. – A szöveg eredetijének kiadása: Szerémi György II. Lajos és János

íróink „mindent elkövettek”, hogy az ostromok is megkapják megfelelő dramaturgiai helyüket történeteikben. Szépen alakult tehát a várfoglaló parasztseregek legendája hála a jó tollú történetíróknak és a kései utókor kevésbé kritikus kutatóinak.

Ebbéli benyomásainkat látszik alátámasztani néhány kortárs forráshely. 1514-ből, pontosan július elejéről maradt ránk például egy névtelen író levele, amelyben többek között arról is szót ejt, hogy mely várakat sikerült Dózsa hadainak „bevennie és alávetnie”. Ezek az alábbiak: Bátmonostor, Dombó, Cserög, Futak, Titel, Becskerek, Zseblye, Pétervárad, Karom, Szalánkemén, Lippa, Solymos, Világosvár és Székelyhíd.²³ Ha pusztán a listát figyeljük, bizony meggyőző és tekintélyes névsorral van dolgunk. Néhány kisebb kastélytól eltekintve komoly délvidéki végvárak is a „hadizsákmány” részei lettek, s ez a kép joggal sugallhatta azt az utókoroknak, hogy ilyen várakat csak komoly katonai/ostromerővel bíró had volt képes elfoglalni. De ha csak Péterváradot ragadjuk ki a felsorolásból, szerfelett izgalmas kérdéseket tehetünk fel. Amihez 1526-ban a Mohács felé menetelő szultáni hadnak is bő két hétre volt szüksége (nevezetesen a vár elfoglalására), azt a paraszthadak mondhatni „lendületből” megoldották? Aligha.²⁴ A várfoglalások mögött valami másnak kell lennie, például gondolhatnánk a kis számú péterváradi őrség átállítására. Még ha akad is az ostromokról hallgató forrásunk,²⁵ talán további példák híján is világos, a témakör megér egy kis vizsgálatot. Már csak azért is, mert a korábbi kutatások is hagytak értékes nyomokat az utókor számára. A fentebb már idézett, s alább sokszor említendő monográfia például minden kétséget kizáróan tisztázta, hogy Csanád püspöki várának ostroma csupán a későbbi humanista történetírók alkotása, s nem valós hadi esemény, ám ahogy sok

királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli *Wenzel Gusztáv*. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum I.) (a továbbiakban: Szerémi latin) 68.

23 „Hoc possum scribere vestre paternitati, quod castra reverendissimi domini episcopi Zyrmienensis, domini videlicet nostri generosi, puta Banmonostra, Dombo, item Cherewd, Futhak, Thytel, Bechewkereke, Zeble, Peterwardagya, Karom, Zalonkemen, Lyppa, Solmws, Wylagoswar, Zekelhyda ... per Georgium Zekel et eius rabidam plebem expugnata et subiugata sunt.” (Mon. rust. 152., nr. 114.)

24 Természetesen nem. Bő évszázada ismert, de kellő teret nem kapott a tény, hogy e várak, s köztük Pétervárad, két okból lett a felkelés „híve”. Egyrészt a védők jelentős része nem tartózkodott a kritikus hetekben a várakban (Szapolyai bolgár hadjáratáról lásd Neumann Tibor e kötetbeli dolgozatát), másrészt – Verancsics Antal későbbi elbeszéléséből – ismert, hogy bizonyos Nagy Antal vezetésével kisebb sikereket értek el itt a felkelők, s ezek hatására a maradék védősereg zöme melléjük állt. Verancsics idevágó részét magyar fordításban közli, s a környékbeli eseményeket ismerteti: *Érdúj helyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissancekorban*. Zenta, 1899. 114–117.

25 A magyar eseményekről oly nagy terjedelemben beszámoló, s 1527-ben meghalt Ludovicus Tubero raguzai érseki helynök, bencés apát érdekes módon a harcokról szóló beszámolóiban egy szót sem ejt várostromokról vagy várharcokról. Lásd *Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. Közreadja: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.) 267–276.

más megállapítása, ez sem kapott a későbbiekben különösebb figyelmet.²⁶ Az alábbiakban éppen ezért néhány „mini-esettanulmány” olvasható, hogy megértsük, miként alakult ki ez a kép még a kritikusan elővigyázatos szakirodalom egy részében is.

Várak a parasztháborúban

Anyavára (Tolna megye). A kicsiny erősség meglepően komoly teret kapott a parasztháború irodalmában. Történt ugyanis, hogy velencei követjelentések adatai alapján bizonyos Daniel Barbaro velencei történetíró művében az alábbi történetet hagyományozta az utókorra: „Azt írja, hogy a Debrőt ostromló seregnél is nagyobb és egy volt szerzetes vezetése alatt álló kereszties had a Dunántúlon fekvő »Amianata« (Anyavára?) várat ostromolta. Ezek ellen Héderváry (Edorvati) Ferencz indult el nagy sereggel és miután több támadást intézett ellenök, szerencsésen lecsillapítja a keresztiesek dühét, békét kötött velök, a pattantyús szereket és egyéb elrabolt tárgyakat visszaadatta velök a királynak és régi lakhelyeikre visszaküldé őket.”²⁷ Ebből az egyetlen értesülésből azután, bátran mondhatjuk, önálló történet kerekedett. Részben Márki Sándor,²⁸ de az ő nyomán a parasztháború monográfiája is harcokról és meg egyezésről tudósít.²⁹

A debrői ostromnak különös jelentősége van. Minekutána az ott felvouló paraszthat létszámát 7000 főre teszi a vonatkozó forrás (erről majd később), így feltehetjük, hogy az Anyavárat megszállni készülő sereg ennél nagyobb létszámú volt. Már ha hiszünk fentebb idézett egyetlen forrásunknak. Eszerint ekkora csapat támadt Anyavárára, aminek elfoglalását csupán Hédervári Ferenc közbelépése tudta megakadályozni. Nos, anélkül, hogy a közeli Ozorán birtokos Hédervári katonai lehetőségeit (mert aligha tudott néhány tucat fegyveresnél többet várából és környékéről kiállítani) lebecsül-nénk, érdemes egy pillantást vetni az ostromlott erősségre is.

A várat 1483-at megelőzően építették a györgyi Bodók, s 1514-ben is ők voltak a birtokosai.³⁰ Méreteiről csupán annyi elképzelésünk lehet, hogy egy

26 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 99–100.

27 Karácsonyi János: Egykorú tudósítások az 1514-iki pórlázadásról. Történelmi Tár 39. (1891) 339.

28 Márki S.: Dósa György 393–395.

29 „Az összehasonlítás szerint legalább 7000 főnyi sereg támadása nem volt veszélytelen, de a környék nemessége hamarosan segítségére sietett a vár urának, györgyi Bodó Ferencnek. Hédervári Ferenc – Tolna megye egyik legnagyobb földesura, Ozora vár birtokosa – állt az élükön. A parasztok keményen ellenálltak, Hédervári több rohama eredménytelen maradt, végül azonban egység jött létre a főúr és a kereszties hadnagyok között, melynek értelmében a felkelők visszaszolgáltatták a kezükben lévő tüzfegyvereket, ágyúkat és rablott holmit, ennek fejében ki-ki közülük bántódás nélkül hazatérhetett otthonába.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 154.)

30 Karácsonyi János: Oklevélkivonatok a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. Történelmi Tár 45. (1897) 513.

100×100 méteres, fallal körülvett „erősségre” kell gondolnunk.³¹ Hogy ez a terület milyen épületeket, alkalmasint hadi hátteret jelentett, arról ásatások és történeti adatok híján fogalmunk sincs, mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy a Bodók emberei, familiárisai mekkora védősereget képeztek. Alighanem a támadók számához képest rendkívül kicsiny méretűt, bár mindez az ismeretlen adatokkal való játék. Csupán annyi bizonyos, amit a forrásunk is elmond: a várat megtámadták, elfoglalni nem sikerült, s a közeli Ozoráról Hédervári seregei tárgyalásra és teljes leszerelésre készítették a – korabeli hadi viszonyok között – tekintélyes létszámú paraszthatat. Ennél többet nem tudunk, de az bizonyos – ha elbeszélő forrásunk információi helytállóak –, hogy Anyavára ellenállt a támadásnak.

Csálya/Belsőcsálya (Arad megye, ma Románia: Ciala). Az itteni vár/castellum történetét sem világítja meg több forrás, mint Anyaváráét. Legfontosabb – s a vár ekkori történetére vonatkozóan az egyetlen – oklevelünk 1514. augusztus 24-én kelt. Ebben II. Ulászló király Haraszi Ferenc három familiárisának – név szerint Györki Zsigmondnak, Ivánházi Vámos Gergelynek, Németi Baróc Györgynek, akik féltreteve köteles hűségüket uruk iránt, az Arad megyei Csálya várát (*castrum Challya*) harc nélkül Székely György kezébe adták át, majd maguk is annak hadaihoz csatlakoztak, amely tettükkel hűtlenséget követtek el – javait Harasztinak adományozza.³²

Az erősség formájáról, „ellenálló képességéről” voltaképpen nincs tudomásunk. Kevés számú forrásunk nyomán valamiféle erődített, az átlagosnál igényesebben kiépített udvarházat tételezhetünk fel. Erre utal az épület első említése 1486-ból, amikor az még a gúti Országok birtokában volt, s palotaként emlegették.³³ Alig esztendővel később lett az 1514-ben is birtokos Haraszi Ferencé, ám ekkor castellumként fordul elő.³⁴ Haraszi erődíthette valamelyest, lévén 1510-től előfordul várként való megnevezése,³⁵ ahogyan az 1514-ben is történt. Vár ide vagy oda, méretei és építészeti elemei, alaprajza a legutóbbi történész-régész összefoglalásban sem láttak napvilágot.³⁶ Noha a támadó hadak létszámát nem ismerjük, s csak arra gyanakodhatunk, hogy a Dózsa-féle főszereg egyik szárnyával van dolgunk,³⁷ Csálya „helytállása” ko-

31 Miklós Zsuzsa: Tolna megye várai. Bp., 2007. (Varia Archaeologia Hungarica XXII) 313.

32 „quod ipsi [mármint Haraszi három familiárisa – kiemelés: H. R.] posthabitis fide, honore ac fidelitate ipsorum castrum Challya vocatum in comitatu Orodienzi existens ipsius antenominati Francisci Harazthy, domini scilicet ipsorum absque ulla obsidione atque oppugnatione in manus ipsius Georgii Zekel infidelis nostri sponte ac libere assignassent” (Mon. rust. 204/11–15., nr. 176.).

33 „omnem et totalem suam possessionariam Belsewchalya unacum palacio ibidem constructo” (DL 24854.).

34 „possessionem Belsewchallya simulcum castello in eadem constructo” (DL 59746.).

35 „pallacium in castro Challya” (DL 20907.).

36 Adrian Andrei Rusu–George Pascu Hurezan: Cetăți Medievale din Județul Arad. Arad, 1999. 42–43.

37 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 97.

rántsem meglepő. Az Aradhoz közeli, síkvidéki területen álló (véltetőleg) kicsiny, kerített épület ereje és befogadóképessége korlátozott volt, s talán ezért sem tettek kísérletet megvédésére a benne lévők. Különösen annak fényében, hogy az oklevél szavai nyomán bizvást feltehetjük: maguk is szimpatizáltak Dózsa ügyével. Csálya védelmi képességeire mindössze abból következtethetünk, hogy a 19. század végén a helyszíni bejárás körülbelül 50×50 méteres területet vélt a vár területének.³⁸ Mindemellett aligha gondolhatjuk, hogy a véderő az 1514. évi oklevélben felsorolt három nemes familiárisból állt volna, de a később még bőven tárgyalandó Solymos példáján látni fogjuk, hogy sokkal többen aligha lehettek. Az átadást ezek szerint a józan belátás diktálta: alig tucat ember egy viszonylag kicsiny erősségekben hosszabb távon aligha állhattott ellen a többezres hadnak. Még akkor sem, ha azok igazi ostromeszközökkel alig vagy egyáltalán nem rendelkeztek, de hajlandók lettek volna egy napokig elhúzódó ostromzárta. Ráadásul a védőknek fogalmuk sem lehetett, hogy a felkelés mekkora területet érintett pontosan, milyen erővel bír és „győzött-e” egyáltalán valahol. Egyetlen dolog bizonyos tehát: Csályát a paraszthadak nem ostrommal, hanem „önkéntes” átadással szereztek meg.

Debrő (Heves megye). A felkelés történetében, bátran mondhatjuk, Debrő kitüntetett szereppel bír. Mindez két tényezőnek köszönhető. Egyrészt az itt zajlott eseményekről végre több forrásunk is megemlékezik, másrészt a harcok egyik fordulópontjának tekinthetjük. Ami az eseményeket illeti: június 10–15. között Debrő várának közelében Drágfi János bandériumával egy legalább hétezer fős parasztsereget győzött le. Először is fontos leszögeznünk, hogy a viszonylag kevés kortárs létszámadat közül ez az egyik legkisebb, habár ez a szám is túlbecsültnek tűnik. Arra most nem keríthetünk szót, hogy az ugyancsak kortárs – igaz, szinte minden esetben külhoni – több tízezres, alkalmasint akár 40 000 főt is jelentő értesülésekben mekkora a valóság alap. Elég csupán arra utalnunk, hogy a hazai máskor és más-más mértékben oly kritikus kutatás alkalmasint hajlamos volt ezek szinte kritika nélküli elfogadására.³⁹

A Debrő melletti ütközet jelentőségét – tekintve, hogy az egyik legkorábbi ilyen esetéről van szó a harcok történetében – mutatja, hogy amikor június 26-án II. Ulászló király megparancsolta Bártfa, Eperjes és Kassa városoknak hadaik kiállítását, levelében két győzelemre hivatkozott: a Bornemissza János budai várnagy által kivítt pestire és a Drágfi-féle debrőire.⁴⁰ Ezen túl is akad bizonyíték arra, hogy a kortársak érezték a csata jelentőségét: az itáliai követet, Csulai Mórét Fülöpöt⁴¹ is igyekeztek tájékoztatni, amivel persze a kül-

38 *Márki Sándor*: Csála és vára. In: A Kölcsey-Egyesület Évkönyve 1881–1883. Arad, 1884. 195.

39 *Szűcs Jenő*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 214–215., különösen a 3. jegyzet.

40 *Mon. rust.* 130., nr. 88.

41 *Fedeles Tamás*: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe: Csulai Mórét Fülöp (1476/1477–1526). Levéltári Közlemények 78. (2007) 60–61.

hon felé szerette volna az udvar demonstrálni: kezében tartja az eseményeket.⁴² Az információ láthatóan el is jutott külföldre, lévén a csata emlékét Daniel Barbaro velencei történetíró is megörökítette.⁴³

Meglepő módon azonban sem a csata eseményeiről, sem pedig magáról a várról nem tudunk semmit, ennyiben igazán hűek lehetünk e kis írás címéhez: a fenti forrásadatokon túl minden más, a szakirodalom nyomán ismert információnk a legendák világába tartozik.

Kezdjük azzal, hogy egyetlen forrás sem említi Debrő ostromát. S ha figyelmünket a vár felé fordítjuk, rögvest világos lehet, miért nem. Mert nem volt érdemes ostromolni Debrőt. A szinte kizárólag kutatói körökben ismert erősség „jelentősége” és mérete ugyanis oly „nagy” volt, hogy évtizedeken át még a helyét sem találták. S habár ez utóbbi kérdésben nyugvópontra jutott a kutatás, az egykori várból érdemi emlék nem maradt.⁴⁴ No, persze abból, hogy egy középkori vár mára elpusztul, még nem következik, hogy évszázadokkal korábban ne lehetett volna ostrom célpontja, avagy fontos erődítés, ám esetünkben Debrő valóban nem tartozott a jelentősebb erősségek közé.

Fontosabb ugyanakkor, hogy mind Márki Sándor,⁴⁵ mind pedig az ő nyomán a parasztháború monográfiája kitüntetett jelentőséget tulajdonított a ténynek, hogy Drágfi János Debrő alatt maga szállt szembe a lázadó hadakkal.⁴⁶ Sőt Márki azt gyanította, hogy a vár – amely szerinte 1514-ben Debrői birtok – eztán került a Drágfiak birtokába. Ebbéli vélekedésén a későbbi monográfia sem alakított. A valós helyzet azonban más. Biztosak lehetünk abban, hogy Drágfi nem valami különösebb „nemesi politikai, szolidaritási” megfontolásból, avagy királyi parancsból vonult Debrő alá a paraszthadak

42 Uo. 134.

43 „Ezután történt a pesti csata, a melyben a királyi sereg Bornemisza vezérlete alatt győzött. – Ugyanazon napon Drágffy János 7000 kereszttest, kik Debrő várát ostromolták (rocca di Debea presso Agria), szétverte.” (*Karácsonyi J.*: Egykorú tudósítások 339.)

44 „A várnak ma már nyoma sincs. A Vár utcától délre a kertekben egy nagy mélyedés látható a vár helyén. A Vár utca egyik házának udvarán mutattak egy nagy faragott követ, amely állítólag a várdombról származik. Úgy tudják, sok követ is elhordtak innen építkezésekhez.” Az egykori – igen kicsiny – erősség Aldebrő és a mai Tófalu közötti területen állt. *Nováki Gyula-Baráz Csaba*: Óskori és középkori erődített telepek, várak Heves megye Mátrán kívüli területén. *Agria (Annales Musei Agriensis) XXXVI.* (2000) 12. – *Nováki Gyula, Baráz Csaba, Dénes József, Feld István, Sárközy Sebestyén*: Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Bp.–Eger, 2009. (Magyarország várainak topográfiája 2.) 71–72.

45 „Mindenesetre tanulságos adalék, hogy Debrőnél is az ország egyik zászlósurának kellett szembeszállnia a lenézett kuruczokkal.” (*Márki S.*: Dózsa György 308.)

46 „A nemesség számára nagyon jelentős volt ez a győzelem: a parasztsereg tekintélyes erőt képviselt. Hétezer ember ebben a korban még igen nagy erőnek számított, s a parasztok erejét csak növelte, hogy fegyverforgatáshoz értő emberek is voltak közöttük, Bebek legyőzése legalábbis ezt mutatja. Két hét leforgása alatt három felkelő sereget vertek meg az urak Pest és Eger között: a veszély tehát, melyről annyit beszéltek, valóban nagy volt. Gondoljuk meg, hogy nem kisebb urak voltak kénytelenek személyesen is harcba indulni ellenük, mint a budai várnagy, az ősi családból való Drágffy János (apja erdélyi vajda volt) és Bebek János.” (*Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 130.)

ellen. Sokkal inkább diktálta ebbéli döntését a józan ész: javainak védelme. Történt ugyanis, hogy a Rozgonyiaktól 1492-ben Kanizsai birtokká lett Debrőt ura, Kanizsai György 1497-ben elcserélte Drágfi Bertalan erdélyi vajdával (Jánosunk apjával) a Körös megyei vasmegyericsei kastélyért és annak uradalmaért.⁴⁷ Ettől kezdve 1518-ig a vár Drágfi-jószág volt, így Drágfi itteni feltűnése magától értetődő, nem tett mást, mint erdődi rezidenciájáról⁴⁸ a budai áprilisi hadindulást követően (be kell vallani, nem tudjuk, honnan) veszélyeztetett várához és birtokaihoz sietett, majd azokat sikerrel védte meg.

Ha igaz – s itt a feltételes módon különös hangsúly van – az itáliai adat a 7000 támadóról (amit e sorok írója bizony erősen túlzónak érez), akkor különös jelentőséget kaphat az ostrom sikertelenségének ténye. Azaz a kicsiny Debrő tekintélyes, mégoly felkészületlen hadnak volt képes ellenállni. Minthogy forrásunk csupán arról tesz említést, hogy saját váránál Drágfi János vívta ki a győzelmet, vállalva a bizonytalanság okozta kockázatot, talán arról sem érdektelen szólni: vajon mekkora katonai erővel rendelkezett Drágfi. Debrő saját „védőseregével” – dacára annak, s erről később még lesz szó, hogy ezekben a hetekben és hónapokban a várbirtokosok veszélyeztetett váraikat általában törekedtek valamelyest felkészíteni egy esetleges támadásra – nem kell különösebben számolnunk. Említettem, viszonylag kisméretű erődítésről van szó, fekvése sem volt alkalmas hosszabb ellenállásra, hisz nem védte sem vízfolyás, sem meredek hegyoldal. Ráadásul adódik a kérdés: különösebben miért is kellett volna efféle, a birtokosok szempontjából „félreeső” várunkban nagyobb létszámú katonát tartani? Támadás nem fenyegette, s az őrség költségei csak terhelték a birtokos kasszáját – harcok hiányában jobbára feleslegesen. Alább még bőven lesz róla szó, de itt is érdemes felidézni párhuzam gyanánt, hogy a parasztháború hónapjaiban az Arad megyei Solymos várában alig tucatnyi katona lézengett.⁴⁹ 1517-ben a Borsod megyei Ónod várában július és december között hat gyalogos teljesített szolgálatot,⁵⁰ akikkel együtt a vár teljes „népessége” éppen elérte a húsz főt.⁵¹ 1518-ban ugyanott a várnaggyal együtt kilenc katona

47 DL 20524. – Vö.: *Éble Gábor*: A Debrő-Parádi hitbizományi uradalom története. Századok 43. (1909) 115. Éble az akkor még meglévő, mára elpusztult Héderváry levéltár iratait is használta. – *Neumann Tibor*: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk.: Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 230.

48 Hollétét illetően csupán annyi kapaszkodónk van, hogy február 8-án még rezidenciáján, Erdődön volt. Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: *Hegedűs Attila és Papp Lajos*. Bp., 1991. (Régi magyar levéltár 1.) 51.

49 *Lupescu Radu*: Solymos vára a középkorban. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.: Kollár Tibor. Bp., 2010. 872.

50 *Iványi Béla*: A tiszaluczi vám bevételei és azok felhasználása 1516–1520-ig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 13. (1906) 22. (E helyütt is megköszönöm Nógrády Árpádnak, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.)

51 *Nógrády Árpád*: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerkesztette: Rác István. Debrecen, 1998. 108.

szolgált.⁵² 1522-ben Fülek várában összesen 14 gyalogoskatona, valamint a várnagy és az alvárnagy két-két szolgája látta el az őrséget.⁵³ Ha tehát ebbéli tudomásunkra alapozunk, aligha hihető, hogy a debrői helyőrség fordult volna szembe Dózsa csapataival, különösen nem hétezer támadó ellen.

Annál inkább megfontolásra érdemes az az elképzelés, hogy Drágfi János saját – részben a birtokai után beszédett, s az 1498/1500 közötti törvények által neki és banderiátus társai számára biztosított királyi hadiadóból fenntartott – hadait vetette be javai védelmében. Némi bizonytalansággal ugyan, de módunkban áll meghatározni (valójában: megbecsülni), mégis mekkora lehetett Drágfi serege. Ennek megtételében több forrásadat segít. Legfőbb forrásunk a közismert 1494–1495. évi királyi számadáskönyv, amelynek 1494. évi bejegyzései között szerepel, hogy Szatmár megyében a Drágfiak javaiból nem érkezett meg az adó, ami közel ezer aranyforintot tett ki.⁵⁴ Nos, amellett, hogy ezen megyén túl a családnak másutt is voltak, nem is jelentéktelen, birtokai, így biztosak lehetünk annyiban: a Drágfiak legalább ezer (ennél vélhetőleg több) adózó jobbágyportával bírtak a középkor végén.⁵⁵ A portaszámok legalább hozzávetőleges ismeretében, és ismervén, hogy az 1498:16. törvény-cikk 36 porta után rendelte el egy nehézlovas, illetőleg a déli határszél tizenegy megyéjében húsz portánként egy könnyűlovas kiállítását, érdekes megállapításra juthatunk.⁵⁶ Bárhogy is csűrjük-csavarjuk adatainkat, alig kapunk öt-hat tucatnál több nehéz- és könnyűlovast. Minekutána az 1526. évi rákosi gyűlés meghatározta, hogy a legkisebb önálló főúri bandérium nem lehet kevesebb ötven lovasnál,⁵⁷ így nyugodtan feltehetjük, hogy ezt megelőzően erre volt/lehetett példa. Tudván tudva, hogy a Drágfi-birtokok nagyságát pontosan nem ismerjük, idevéve azt is, hogy a délvideki portaszámítás más, mint az ország többi részére értendő, mégis a tévedés különösebb kockázata nélkül kimondhatjuk, hogy a Debrő alatt felsorakozott Drágfi-bandérium jó eséllyel száznál kevesebb főt számlált.

52 *Iványi B.*: A tiszaluczi vám 37.

53 Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) 252–253.

54 „Bona Bartholomei Dragffy 908 ½ fl.” (*Johann Christian Engel*: Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgaren, nebs einer allgemeinen Einleitung die Ungrische und Illirische Geschichte. Halle, 1797. 36.)

55 A máig egyetlen késő középkori birtokos adattár alapján 1490 táján ők voltak a királyság nyolcadik legnagyobb birtokosai három várral, két kastéllyal, nyolc mezővárossal és közel kétszáz birtokkal vagy birtokrészsel. (*Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: *Uő*: Honor, vár, ispánság 52.)

56 *Kubinyi András*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Bp., 2007. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 218–219.

57 „Item, ut quilibet dominorum et nobilium non banderiatu (qui ad minus quinquaginta equites, ratione bonorum suorum tenere non posset) pecunias exercitiales, in medium nobilium illius comitatus, ubi bona sua habet, dare adstrictus.” (DRMH I. 270.)

Ehhez persze – elvileg – további két egységet is hozzá kell számítanunk. Drágfi János tudniillik ezekben az esztendőkből Közép-Szolnok (1507–1526) és Kraszna (1509–1526) megyék ispáni tisztét is betöltötte. Mivel a fentebb ismertetett rendszer értelmében az önálló bandériumtartásra nem kötelezett nemesek katonáikkal a megye zászlaja alá voltak kötelesek vonulni, így ezekkel a csapatokkal is számolnunk kell. Hogy milyen erőt képviselt egy-egy megyei kontingens, sok szemponttól függhetett. Legfontosabb volt a nagybirtokos bárók, a kisebb nemesek, esetlegesen az egyházi és városi birtokok megyebéli aránya. Gondolnunk kell azután az esetlegesen be nem folyt adókra is (erre épp a Drágfiak esetében láttunk fentebb példát 1494-ből), hiszen be nem szedett pénzből bajos zsoldosokat fogadni. Ráadásul azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Közép-Szolnok megye területének jelentős részét a Hadad-Aranyosi uradalom tette ki, amely a kusalyi Jakcsok jószágáé volt.⁵⁸ E család nem volt bandériumköteles, noha tekintélyes birtokokat bírt (még ha egy részüket zálog is terhelte), így háborúság idején a megye, s ekképpen a Drágfiak zászlai alá kellett masírozni a birtokaik után kiállított katonáknak, amelyek létszáma vélhetőleg ötven alatt volt. A két Drágfi-féle megyei csapat létszámának becslésekor azonban két analógia további segítséget nyújt.

Ránk maradt ugyanis egy ilyen kontingens 1505 és 1508 közötti hadiadó-elszámolása, nevezetesen a Nógrád megyeieké. Ennek alapján tudhatjuk, hogy a nemesi családoktól bőven lakott és korántsem csak nagybirtokosok javaitól „terhelt”, ráadásul a nógrádi uradalommal számolva egyházi birtokkal is rendelkező megye hatvan lovas zsoldost tudott kiállítani.⁵⁹ A másik adatunk ennél valamivel bizonytalanabb: a kutatás jó ideje ugyanis e megyei csapatok összlétszámát 5000 főben határozta meg, amit általában elfogadottnak szokás tekinteni.⁶⁰ Ezen két létszámadat ismeretében – akárhogyan is játszunk a megyék számával – aligha számolhatunk ötven-hetven főnél nagyobb (hangsúlyozzuk: átlagos, így némileg csalóka) megyei csapatlétszámmal. Mindezek fényében a teljes Drágfi-sereget legfeljebb kétszáz-kétszázötven főre tehetjük. Már ha egyáltalán ott voltak teljes számban. Nem szabad ugyanis felednünk néhány szempontot. Kétségtelen tény, hogy az ország ekkor keresztes hadjáratra készült, ám a legrosszabb időpontban. Április-május irunk, azaz a hadakozás nem könnyen szervezhető. De nem vagy nemcsak azért, amit először gondolnánk, hogy a földeken dolgozó parasztnak távolléte miatt nem lesz új termés, így aratás nélkül maradna a gabona, hanem épp ellenkezőleg. Jelen sorok írója – és a korábbi kutatások eredményei – szerint Dózsa seregében aligha a földművelő jobbágyparasztnak voltak fölényben (ilyenek is voltak, ez tudható), hanem a tehetősebb mezővárosiak, a hadako-

58 A család birtokviszonyainak rendkívül alapos áttekintését lásd *Hegyfi Géza*: A kusalyi Jakcsok birtokosztálya 1425 körül. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 400–401.

59 *Kubinyi A.*: Politika és honvédelem 222.

60 *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig 242–243.

zásra mindig is fogékony kismemesi családok szép számú sarjai, alföldi hajdúk, azaz igen heterogén közösség tagjai.⁶¹

Ezért sokkal fontosabb lehetett az a tény, hogy aratás előtt állván, a magtárak országszerte üresen álltak, így egy nagyobb sereg (értve ezalatt akárcsak néhány ezer főt és lovat) ellátása nem lehetett egyszerű feladat, még az Alföld gazdag területein sem. Habár ebbéli szervezések menetét idehaza nem vagy csak alig ismerjük, annyi bizonyos, hogy a királyi hadjáratok (s egy pápai felhívásra összegyűlő keresztes akciót eleve ilyennek kell tekintenünk) „hadtáp” szervezését a kincstár látta el, amire Magyarországon nem létezett külön szervezet vagy raktárhálózat korszakunkban.⁶² Ennélfogva minden pusztítás és hadi esemény a hosszabb távú „hadtáp” lehetőségeit kurtította, noha az ugyancsak itt legeltetett nagyszámú szarvasmarha mint táplálékforrás, nem feledendő lehetőség. Ám ez csak az egyik szempont.

Van egy további forrásunk, nevezetesen Taurinus István verses krónikája, közismert nevén a *Stauromachia*, amely több időben és helyben közeli eseményt örökített meg, s ekként a Debrő körüli események értelmezésében és a létszámok meghatározásában fontos szerepet játszhat, még ha jól ismerjük megbízhatóságának korlátait is.

A kutatás mára bizonyította, hogy Taurinus strófái kevéssel a harcok után, természetesen a győztes fél szempontjából, sőt Dózsát és hadait olykor „gyalázva”, születtek, ekként különösebb kétely nélkül propagandaműnek is tekinthetőek.⁶³ Ettől persze az események zömmel megtörténtek, legfeljebb a hangsúlyok voltak másutt. Minket érintő előadása szerint Dózsa Temesvár alól több kisebb sereget indított útnak, közülük az egyik Eger városa közelében ütött tábornak. A közeledő veszély hírére Estei Hippolit püspök távollétében kormányzója Gian Bonzagno de Reggio (kormányzó 1512–1526 között) az egri csapatokkal tört a parasztokra, s szét is szórta őket.⁶⁴ Ennyi a „biztos”

61 Minderre lásd *Szabó István*: A hajdúk 1514-ben. In: *Uő*: Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Für Lajos. Bp., 1976. 201–222.; *Barta Gábor*: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. *Békési Élet* 10. (1975) 193–207.

62 *Kubinyi András*: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig 34.

63 *V. Kovács Sándor*: A Dózsa-háború humanista eposza (Stephanus Taurinus de Switawia: *Stauromachia*). *Irodalomtörténeti Közlemények* 63. (1959) 463–466.; *Szűcs J.*: Ferences ellenzéki áramlat 415.; *Kiss Farkas Gábor*: Taurinus *Parasztháborúja*. Kétértelműség és paradoxitás a Jagelló-kor irodalmában. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 549–562.

64 „Tágas domb tetején széles fal védi a várost
s templomait. S aki itt a kezében tartja a gyeplőt,
bíborosok szép dísze, a római karnak a fénye.
Ósei fejedelmek, s a magas császári családdal
mind rokonok. S e dicső híru Esték unokája
Hyppolytus püspök, tündöklő minden erénnyel;
hatszáz pap közül is csakis órá esne Apolló
választása. Ilyen főpap lévén ura, büszkén
vélte Eger, hogy meghátrál nagy Róma előtte.
Bonzagno, aki jártas a szent törvényben, jogban,

információ. A csata pontos napjáról és helyszínéről nincsen adatunk. Márki Sándor az összecsapást Maklár tájára teszi, alighanem azért, mert Taurinus szavai szerint Dózsa parancsa szerint hadainak az Eger patak völgyében kellett táborni. ⁶⁵ Külön érdekessége Márki előadásának, hogy elsőként a témában a támadó püspöki sereg létszámát is megadja, „mintegy háromszáz fős” bandériumról ír. ⁶⁶ Arról azonban, hogy ezt az adatot honnan veszi, egyetlen szót sem ejt, pedig korántsem lenne mellékes a csata kimenetelének ismeretében.

Arra nincs esélyünk, hogy az 1514-es egri püspöki bandérium valódi létszámát megtudjuk, de vannak eszközök a kezünkben, amelyekkel legalább hozzávetőleges számot tudunk mondani. Ma már ismert, hogy 1500 augusztusának közepétől az esztendő végéig a püspökség két várában (Egerben és a közeli Szarvaskőn) kapitányostul, várnagyostul, trombitásostul és dobosostul összesen hatvan fő katonaság szolgált, ami 1501-re, 1503-ra, majd 1506-ra huszonnyolc főre apadt. ⁶⁷ Nem feledve a bizonytalanságokat, mégis ebből következően aligha gondolhatjuk, hogy az egri és szarvaskői várórség képezte a paraszthadak ellenfeleit (ahogy ezt láttuk Debrő esetében).

Marad tehát az a lehetőség, hogy az 1498/1500. évi banderiátus hadszerkezeti átalakítás eredményeképpen létrejövő püspöki csapattal számoljunk. Ezzel azonban annyi bajunk akad, hogy az 1498:20. törvénycikk, amely a főpapok, apátok, prépostok és káptalanok által kiállítandó hadakról rendelkezik, meglehetősen furcsa szövegezésű. A 27 tételből álló felsorolásból az első hét tétel – éppen az érsekségek és a legfontosabb püspökségek – esetében csapatlétszámot nem ad meg, csak a homályos „két bandérium” kifejezéssel találkozhatunk. A nyolcadik tételtől (ez épp a győri püspököt takarja) már egyértelmű a szöveg, kétszáz lovas fenntartását rendeli el. Egernél tehát nincs pontos létszám, amihez hozzá számolhatnánk a káptalan kétszáz fős egységét is. ⁶⁸ Innen tehát nem fogunk megtudni semmit, csak gyaníthatjuk, hogy kétszer kétszáz meg kétszáz, azaz hatszáz lovasnál biztosan nagyobb erőt kellett

s egyként kedvelik őt csataszító Mars meg a Múzsák,
rátámadt a kereszties had gyászos tömegére,
felmorzsolta gyalogságuk, hogy végig a mély völgy
sírokkal tele lett; fala most is véres Egernek,
s most is szinte fehér a mezőség szerte a csonttól,
ott, hol az égre mered Kárpátok hegykoszorúja,
szarmata föld s a derűs pannon táj közti határu.”

Stephanus Taurinus: Stauromachia, avagy a keresztiesek paraszti háborúja. Ford. *Muraközy Gyula*. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. (Magyar remekírók.) 257.

65 Márki S.: Dózsa György 313., valamint *Uő*: A magyar parasztháború 1514-ben. Hadtörténelmi Közlemények 15. (1914) 180.

66 Márki S.: Dózsa György 313.

67 Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei. Közzéteszi: *E. Kovács Péter*. Eger, 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai) 43–53., 101., 204., 349.

68 DRMH IV. 100.

Eger főpapjának fegyverben tartania, bár van példa arra, hogy ezt a kutatás 800 főben határozta meg, igaz, különösebb magyarázat nélkül.⁶⁹ Szerencsénkre azonban fennmaradt egy dátum nélküli, leginkább 1516/1517-re⁷⁰ keltezhető tervezet Verbóci István tollából, amely az ország teljes, török ellen mozgósítható hadseregének kiállításával és szervezetével kapcsolatos. Ebben természetesen a főpapi bandériumok is helyet kaptak, ám itt végre pontos számokat írt a készítő. Eszerint az egri püspöknek ötszáz gyalogost, valamint kétszáz huszárt és kétszáz könnyűpáncélost, azaz kilencszáz főt kell kiállítania.⁷¹ Az első pillantásra nagynak tűnő létszám – azontúl, hogy támadó hadjáratra szánták és csupán egy tervezetről van szó, amely pillanatnyi veszélyek, katonai képességek és érdekek létével számolt – mégsem hihetetlen. Jól tudott, hogy az egri püspökség volt Esztergom után a leggazdagabb főpapi stallum, így korántsem elképzelhetetlen, hogy időszakosan 900 fős csapatot tudjanak kiállítani, amire a fentebb említett 1498. évi két bandérium utalt, lévén Esztergom mellett ekkora haderőt csupán Egernek kellett felszerelnie. Az sem mellékes, hogy egy tervezet esetében nem zárható ki, hogy a szerző az összeírás pillanatában szükséges „terhet” rója az egyes püspökségekre, s nem a valóságban és rendszeresen fegyverben tartandó hadak létszámával van dolgunk.

Persze mások az elvi lehetőségek és más a valóság. 1509 augusztusából maradt ránk Savoyai Pius Hercules apostoli protonotáriusnak, az egri püspökség (Estei Hippolit távollétében) kormányzójának levele urához, melyben többek közt arról ír, hogy bevádolták őt a nádornál, miszerint nincs elegendő katonája fegyverben. Maga mentségére írta, hogy közel kétszáz fővel rendelkezik, noha mások neki nyolcszázat mondtak, ám végül Bakóc érsek megnyugtatta, hogy a kétszáz megfelelő.⁷² Kétség sem férhet hozzá: a papírra vetett előírásokat olykor az adott esztendő gazdasági lehetőségei, a valós katonai veszély és a politikai helyzet határozta meg, erre pompás bizonyíték ez a levél. Akárhogy is számolunk, annyi biztos csupán, hogy az egri egyházi bandériumi létszámot valahol 200 és 700 között kell keresnünk a számítások alapján.

Noha csak érintőlegesen tartozik a várak kérdéséhez, annál inkább érinti a létszámproblémákat a „parasztháború első nagy csatájának” kérdésköre. A harcok német területen megjelenő hírvivői közül az egyik legismertebb az úgynevezett *Wunderzeichen* őrizte meg a nagylaki összecsapást (május 25.) megelőző, a modern szakirodalom állítása szerint Várad, valójában azonban Vác tájékán zajlott

69 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 347.

70 A jegyzék datálására lásd a jelen kötetben C. Tóth Norbert: Az apátfalvi-nagylaki csata. A keresztes főszereg útja Pesttől Nagylakig című tanulmányát.

71 „Dominus Agriensis quingentos pedites et quadringentos equites, quorum media pars erunt huzarones, altera vero pars media armigeri.” Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest. Litterae et epistolae originales, nr. 219. (A forrás ismeretéről C. Tóth Norbertnek tartozom köszönettel.)

72 Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori Ungheria busta 4, 6-6/ folio 1v. (A levél ismeretéről Domokos Györgynek tartozom köszönettel.)

„csata” emlékét. Eszerint a felkelők egy ezerfős nemesi sereget úgy győztek le, hogy maguk alig ötvenfős veszteséget szenvedtek csupán.

Azontúl, hogy rögvest adódik a kérdés: mit és miért keresett volna májusban Vác tájékán egy ezerfős „nemesi” sereg, a veszteségi arányok nyomban gyanakvásra adnak okot. Több száz nemesi halott ellenében ötvenfős veszteség? Miközben minden más esetben – már amikor erre egyáltalán esélyünk van – ennek éppen az ellenkezőjét tudjuk kimutatni? A történet szerfelett gyanús.

Külön fontosságot ad a fenti eseményeknek, hogy Szűcs Jenő briliáns eszmetörténeti elemzésében is helyet kapott: a korai kereszties mozgalmak (Szűcs által vélt) bihari – Várad és környéki – tűzfészkekének bizonyítékát szolgálták a Magyarországtól távol nyomtatott „újság”⁷³ csataleíró sorai, így ottani érvelése során alighanem Szűcs is áldozata lett a korabeli propagandának.⁷⁴

A létszámon túl, ahogyan Debrónél is, legalább ilyen súlyú kérdés, hogy a püspöki bandérium vajon jelen volt, jelen lehetett-e egyáltalán a harcok idején Heves megye területén. Nos, őszintén megvallva, erről a kérdéstről még a fentieknél is kevesebbet tudunk, de szólni akkor is kell róla. Közhelyszerű a megállapítás, hogy a főpapi bandériumok zömmel a déli végeken tartózkodtak.⁷⁵ Ha már az 1514-es esztendő eseményeiről beszélünk, az sem hallgatható el, hogy van nyomunk arról, hogy Beriszló Péter veszprémi püspök Hathalmi Lázár⁷⁶ által vezetett főpapi bandériumát – amely eredetileg némi pihenőt kapott⁷⁷ – március elején újra a „frontra” rendelte.⁷⁸ Néhány esztendővel későbből ugyan, de ismert Bakóc Tamás esztergomi érsek 1519 augusztusában íródott levele a déli végeken tartózkodó érseki hadaihoz, ami megint csak az egyházi csapatok jelenlétének ékes bizonyítéka.⁷⁹ Ebbéli adataink fényében

73 E forrástípusra és buktatóira lásd Lakatos Bálint e kötetben olvasható tanulmányát.

74 Az elmondottakra lásd: *Szűcs J.*: A ferences obszervancia i. m. 243–244. – Ugyanitt olvashatunk egy felkelő seregről, melynek „tevékenysége sugárzott ki” Kassa, Szalánc és Somoskő irányába is. Ennek forrásokkal alátámasztható alapját csupán a Tokajnál később részletesen bemutatandó levelünk, illetőleg Losonci Zsigmond alább ugyancsak még idézendő somoskői levele alkotja, ami ezt a tág földrajzi értelmezést: azaz a harcok illetén kiterjedésének vélelmzését korántsem támasztja alá.

75 „Ennek ellenére épp az egyházi bandériumok, ha nem is teljes létszámban, de szinte állandóan a végeken tartózkodtak, ami nem mondható el az úri, és még kevésbé a megyei csapatokról.” (*Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. 347., vö. *Kubinyi András*: A Száva-szentdemeter-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Nándorfehérvártól Mohácsig 127.)

76 Hathalmi már 1513-ban is a püspöki bandérium vezetője volt (DL 47050.). – 1517. évi címerlevele is megemlékezik arról, hogy a kedvezményezett „in confinibus militans et viriliter pugnando” működött (DL 93787.).

77 „licet dederimus vobis nuper licenciam manendi domi usque ad medium Quadragesime” (DF 283141.).

78 Uo.

79 A levél címzése igencsak beszédes: „Egregiis universis familiaribus nostris tam armigeris, quam huzaronibus nostris in exercitu in Sclavonia constitutis nobis dilectis.” (DL 47310., az oklevél ismeretét C. Tóth Norbert önzetlenségének köszönhetem.)

nem kizárható, hogy 1514 nyarának elején az egri püspöki bandérium legalább egy része ugyancsak a déli fronton tartózkodott, így a paraszthadakkal szembeszálló erőket – értelmezzük bárhogyan is azt a kevés adatot, ami körülre maradt – néhány száz fősnél nagyobbak nem taksálhatjuk. Természetesen, s erre fentebb már utaltam, az sem valószínű, hogy Dózsa csapatai elérték a hétezer főt, de az egri püspöki hadak akár „csak” öt-hatszoros (ha csupán 2000-3000 fős sereggel számolunk) túlerő legyőzése esetén is említésre méltó győzelmet arattak. Ennyi bizonytalanság mellett tehát egyetlen biztos ismeretünk van: Debrőt a paraszthadak nemhogy elfoglalni nem tudták, de annak közelében a vár urától vereséget szenvedtek.

Erdőd (Szatmár megye, ma Románia: Ardud). Az itteni „feltételezett” ostrom is igazi egyetlen említéssel bíró akció. A kutató ugyanis egyetlen alkalommal találkozhat az erdődi vár parasztok általi megtámadásával: a már sokszor idézett monográfiában. Eszerint bizonyos Dobai Demeter azzal tüntette ki magát, hogy Erdődöt megvédte a támadó paraszthadaktól.⁸⁰ Szerencsénkre maga a monográfia is elárulja forrását, de a parasztháború okmánytárának birtokában különösebb nyomozást nem igényel annak feltárása, hogy honnan származnak a fenti értesülések. 1519. június 2-án adományozott ugyanis II. Ulászló király címet Dobai Demeternek, Drágfi János erdődi udvarbírójának, aki a korábban a nemesség ellen felkelt hadak elleni harcban tüntette ki magát.⁸¹ Mindössze ennyi, amit Demeter működéséről tudunk. Az oklevél tudniillik hallgat Erdőd megtámadásáról, s ezért talán nem hiba emlékeztetni Debrő esetére: lévén Drágfi épp ugyanezekben a napokban verte szét az ottani vára alatti felkelő csapatokat. Dobairól tehát annyi bizonyos, hogy 1519-ben Drágfi János erdődi udvarbírója volt és fél évtizeddel korábban részt vett a paraszthadak legyőzésében (még az sem kizárható, hogy épp Debrő alatt). Ennélfogva Erdőd ostromát bátran a legendák világába utalhatjuk. Ezt a döntést támogatja, hogy 1545-ből ránk maradt a család (és Erdőd) történetének nevezetesebb eseményeit megörökítő „krónika”. Ebben szó esik a vár építésének megkezdéséről, a templom Bélteki Drágfi Bertalan általi ki- és átépítéséről, Bertalan haláláról, de a vár 1514. évi ostromáról nem.⁸² Régi igazság, hogy a hallgató forrás nem igazi forrás, de talán mégsem egészen érdektelen az ostrom említés nélkülisége, mivel megtörténte esetén a Drágfiak rezidenciájának 1545 előtti történetében ez lett volna az egyetlen hadi esemény.

80 „Egy másik jelentősebb parasztháború – amely Szatmár sík vidéki részének déli járásait dúlta – meglehetősen erővel rendelkezhetett, mert meg merte támadni az erdődi várat is. Ennek udvarbírója, Dobai Demeter az ostromlók elűzésével szerzett magának érdemeket urai előtt.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 177*. – Márki Sándor monográfiájában az eseményről szó sem esik.)

81 *Mon. rust.* 463., nr. 353.

82 *Terdik Szilveszter*: Károlyi Sándor építkezései az erdődi várban. In: *Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie XXIII–XXIV.* (2006–2007). Vol. I. Satu Mare, 2008. 250–251.

Ennek feljegyzését pedig (ha lett volna) joggal elvárhatnánk egy efféle vár- és családtörténeti összefoglalótól.

Körösszeg (Bihar megye, ma Románia: Cheresig). A mai magyar–román határtól a román oldalon néhány tucatnyi méterre álló vár körüli események dokumentáltsága is sok szempontból az erdődihez hasonlatos. Az eseményekről először Márki Sándor monográfiájában olvashatunk. Eszerint a bihari keresztetek egyik fontos gyülekezőhelyén, Körösszegnél történt, hogy a helybéli tanító, bizonyos Miklós deák állt a felkelők élére, s „első tettök kétségtelesen a Csákyak keresszegi várának megtámadása volt”.⁸³ Ugyanezt a „narratívát” vette át a parasztháború monográfiája is.⁸⁴ Habár egyik kötet sem tesz arról említést, hogy a várat elfoglalták volna (sőt, a monográfia arra is utal, hogy a környékbeli nemesek tán épp e várba húzódtak, ami így az ellenállás sikerét is megalapozhatta), ostromról lehet tudomásunk. Az ostrom „szülőatyja” Szerémi György. Előadása szerint – ami alapján a temesvári vereség utánra datálhatnók a körösszegi eseményeket – a háború legendás Lőrinc papja érkezett a vidékre, s ott a nemeseket támadván, közbeesőleg Körösszeget ostromolta.⁸⁵ Szerémi értesülésén kívül azonban nincs adatunk az ostromról. Mind Márki, mind pedig a monográfia ugyanarra a forrásra támaszkodik: a Jászón őrzött, úgynevezett Oláh Miklós formuláskönyv egyik oklevelére, ami ma már kiadásban is rendelkezésünkre áll. Ebben azonban a körösszegi ostromnak híre-hamva sincs, csupán annyit tudunk meg, hogy a körösszegi Miklós deák csatlakozott a felkeléshez.⁸⁶

Az irodalom tehát – láthatóan Szerémin kívül más forrást nélkülözve – rendre arról szól, hogy a paraszthad támadása sikertelen volt. Kétségtelen tény: egyértelmű adatunk arról, hogy a vár elesett volna, nem maradt. Mindezek figyelembevételével ismét megállapíthatjuk, hogy 1514-ben a lényegében egyetlen téglatorony köré épült, alföldi tájon álló körösszegi várat sem vették be Dózsa hadai, de talán meg sem támadták.

Nagylak (Csanád megye, ma Románia: Nadlac). Az itteni események, kockázat nélkül mondhatjuk, a parasztháború egyik kiemelt pontjának számítanak, már csak a harcokban résztvevők személye miatt is. Mivel közzismert történetről van szó, hosszas ismertetése talán nem szükséges.⁸⁷ Szerémitől tudjuk, hogy minekutána Bátori István hadai bizonyos Balog István

⁸³ Márki S.: Dózsa György 360.

⁸⁴ Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 110–111.

⁸⁵ Szerémi 70., a szöveg latin változata: Szerémi latin 68.

⁸⁶ „quidam Nicolaus litteratus cum iudice in Kereztzeg certis popularibus prefectus relicta et posthabita fide et fidelitate sua nobis et sacre corone nostre debita cuidam Georgio Zekel nostro et huius regni nostri publico et manifesto hosti et inimico, qui videlicet capitaneum cruciferorum se esse asserit, adhererit” (Mon. rust. 162–164., nr. 124.).

⁸⁷ Az itteni események részletes, az újabb szempontok szerinti feldolgozását lásd C. Tóth Norbert: Az apátfalvi–nagylaki csata című tanulmányát a jelen kötetben.

csapatait legyőzték az apáti révnél, a közeli Jaksics-birtokra, a nagylaki kastélyba vonultak vissza. S mivel ott erőst ünnepeltek és italoztak, az őket éjnek idején/hajnalban meglepő paraszthadak – akik a település házainak zsidelyeivel gyújtották fel a vár falait⁸⁸ – gyors és fényes győzelmet arattak: Bátori hirtelenjében elmenekült, míg Csáki Miklós csanádi püspököt elfogták és karóba húzták.⁸⁹

Az események során a Jaksicsok nagylaki „vára” sokszor előfordul. Amit erről az erősségről tudunk ugyanakkor, az igen kevés. A szerb eredetű katonacsalád, a Jaksicsok 1464-et követően lettek a település birtokosai, mert 1467-ben már innen nevezték magukat.⁹⁰ Közvetlen bizonyítékunk ugyan nincsen arról, hogy ők emelték itteni udvarházuk köré az erődítéseket, ám az beszédes tény, hogy előnevükön kívül az ismert, bár kisszámú keltezéseik alapján Nagylakot tekinthetjük rezidenciájuknak.⁹¹

Ám a fenti események elbeszélésében ennél többről van szó. Szerémi nyomán – feltöltött árokról és felgyújtott várról tesz említést – az eddigi kutatás biztosra vette, hogy Nagylak jobbára fából épült erősség lehetett, s ez vezetett 1514. évi pusztulásához. Erről ír Márki,⁹² majd az ő nyomán a monográfia is.⁹³ Így tehát az irodalomban elterjedt – voltaképpen Szerémi tudósítása alapján – a nagylaki „favár” legendája. Azt, hogy a településen bizonyosan egy rezidenciális funkciót is ellátó kastélya volt a családnak, már a korai irodalom számára is világos volt.⁹⁴ Ezen túl azonban – láthatóan Szerémi értesülését visszavetítve – valamiféle fa palánkfalat gondoltak körítőfal gyanánt, ami aztán az épületet is lángokba borította.⁹⁵ E feltételezésből és Szerémi adatából

88 „Et gens multitudo de opidulo cum coperturas cito compleverat fossam arcis usque ad summum et incenderunt.” (Szerémi latin 62.)

89 Szerémi 64–66.

90 DL 26897.

91 1477. szept. 23.: Jaksics István (DL 85973.), 1478. okt. 13.: Jaksics István és Demeter (DL 105852.).

92 Márki S.: Dózsa György 215–216.

93 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 84.

94 „A mint Jaksics István és Demeter a marosmelléki uradalmat birtokukba vették, Nagylakon kastélyt építettek s ettől fogva állandóan itt laktak. Magát a kastélyt, mely egy nagy toronnyal is el volt látva, várszerűleg hatalmas fapalánkokkal erősítették meg, hogy a hirtelen való támadás ellen legalább ideig-óráig biztosítva legyen. A Jaksics család ezentúl neve előtt a *Nagylaki praedicatumot* használta.” (Borovszky Samu: A nagylaki uradalom története. Széki-foglaló értekezés. Bp., 1900. 19.)

95 „Azonban hajnal felé nagy láрма riasztja fel őket álmukból; híre jött, hogy Dózsa egész tábora közeledik. A szerémi bortól mámoros Báthori kiugorva ágyából, úgy a mint volt, mezítláb, fedetlen fővel, egy köpenyegyet terítve magára, hirtelen lóra vetette magát, melyet hevenyében Lőrincz káplánja kerített valahonnan s úgy vágatott el Temesvárra. Jaksics Márk és Péter is el tudtak akkorra menekülni, mire a keresztetek tábora Nagylakot körülvette. Dózsa a tölgyfapalánkok alatt húzódozók arkokat telehordatta száraz rőzsével s azután felgyújtatta. Néhány pillanat alatt lángban állott a kastély s az egész város.” (Borovszky S.: A nagylaki uradalom 21.)

született meg azután a máig élő favár toposz.⁹⁶ Hol csak fapalánkként,⁹⁷ hol egyenesen fából épült várként fordul elő az adattárakban.⁹⁸ Sőt, a fából épült erősségek példajaként is szerepel mint könnyen elpusztítható/felgyújtható objektum.⁹⁹

Ezek után indokolt, hogy a vonatkozó forrásokot is szemügyre vegyük. Fentebb már volt róla szó: a nagylaki történet alapja Szerémi tudósítása. Nála valójában arról van szó, hogy a parasztsereget legyőző Bástori, Csáki püspök „ezután Nagylak mezővárosához lovagoltak, ott tábort ütöttek.”¹⁰⁰ Szó sincs tehát arról, hogy Bástoriék eleve a várba vonultak vissza. A kép ennél bizonyosan egyszerűbb. Mivel nem tudjuk, csak sejtjük, hogy a nagylaki castellum viszonylag korlátozott befogadóképességű lehetett, így ide csupán a hadak vezetői érkeztek. Maga a sereg – amelynek létszámát C. Tóth Norbert kutatásai alapján aligha tehetjük többre néhány száz főnél – pedig a település körüli mezőkön ütött tábor, s itt érthette őket a parasztok támadása. A várban tartózkodó vezetők elvileg védettebb helyen voltak, de az épületet körülvevő palánk felgyújtását követően nem sok esélyük volt a kicsiny épület megvédelmezésére. Láthatóan a tűz „elhárította” Nagylak vár-voltát, így nehéz az utókor kutatójának másra gondolnia, minthogy fapalánkkal és bizonyára ahhoz tartozó árokkal kerített, tekintélyes nemesi udvarházzal számoljon. Talán olyannal vagy némileg nagyobb, amilyen a mára jól ismert, palánkkal és árokkal megerősített Heves megyei tari udvarház, vagy épp a bajnai Botok Bajnán egykoron állt „kastély” (valójában udvarháza) lehetett.¹⁰¹ Sajnos a nagylaki

96 „A pórlázadás lezajlása után a Jaksicsok mindenekelőtt Nagylak újjáépítését tekintették fő feladatuknak. Az elszéledt lakosokat újra összegyűjtötték, sőt van arra is adatunk, hogy Jaksics Márk még 1517-ben is új településsel szaporította székhelyét. Fölépítették a kastélyt is, s hogy többé hasonló katastropha ne érhesse őket, most már nem egyszerű palánkokból, hanem erős terméskövekből és téglából emeltek köréje várfalakat.” (*Borovszky S.*: A nagylaki uradalom 21.)

97 „Első említése: 1514-ben, amikor a felkelő parasztszeregek elfoglalták, felgyújtva tölgyfapalánkját.” (*Csorba Csaba*: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972. 209.) – „1464 körül a Balkánról a török elől Magyarországra települt Jaksics család nyerte el Mátyástól. Tagjai kastélyt is építettek Nagylakon, amelyet palánkokkal megerősítettek.” (A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: *Blazovich László*. Szeged, 1996. [Dél-alföldi Évszázadok 9.] 215.)

98 „1514-ben Dózsa serege felégette, akkor tölgyfából építettnek írták. 1517–18-ban Jaksics Péter és Márk kőből és téglából építtette újjá.” (*Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. Bp., 1999. [Művészettörténeti füzetek 26.] 185.)

99 *Koppány Tibor*: Castellumok a késő középkori Magyarországon. In: *Uő*: A castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből. Bp., 2006. 49–50.

100 Szerémi 65. („equitaverunt posthe(!) ad opidulum Haghlak(!), et ibi nobiles castra metati sunt” – Szerémi latin 62.)

101 *Juan Cabello et al.*: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Tanulmányok. Bp., 1993. (Művészettörténeti füzetek 22.) Az épület rekonstrukciós rajzát lásd e kötet 176. ábráján. – *B. Benkhardt Lilla*: A Bajnai Both család késő középkori udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor-Metternich kastélyban, 1995–2004. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk.: *Feld István, Somorjay Selysette*. Bp., 2008. 69–71.

épületről többet nem mondhatunk, mivelhogy az erősség – amelynek romjai a 19. században még látszottak¹⁰² – a Maros folyamatosan mozgó medrének áldozata lett.¹⁰³ Egyetlen bizonyágunk azonban mégiscsak akad: klasszikus várostromot itt sem kellett Dózsa hadainak kezdeményeznie. Nem volt miért, nem volt mivel és nem volt mi ellen.

Nyaláb (Ugocsa megye, ma Ukrajna: Korolevo) 1514. évi sorsa a fentiek-től eltérő érdekességeket tartogat. Zemplén, Ung és Ugocsa megyékben a belháború meglehetősen intenzív volt. 1514 után oklevelek bőven tudósítanak arról, hogy a régióban a paraszthadak és részben a hozzájuk csatlakozott nemesek érdemleges pusztításokat végeztek.¹⁰⁴ Az utókor szerencséjére ugyanis ránk maradt egy vizsgálati jegyzőkönyv, amelynek tárgya Nyaláb várának a parasztháború alatt esett „ostroma”.

Eszerint a parasztháború heteiben egy lázadó sereg Nyaláb közelébe érkezett. Ezt megelőzően az oda vezető úton több nemesi udvarházat feldőlt, s több nemes családot sanyargatott.¹⁰⁵ Mindezek eredményeképpen volt, aki melléjük állt, sőt (egyes vélemények szerint) „átállt” a környék nemesiségének jelentős része.¹⁰⁶ Akárhogyan is alakultak az erőviszonyok, afelelől nem lehet kétségünk, hogy a Perényiek nyalábi várát közvetlen támadás érte. 1515 májusában folyt ugyanis az a vizsgálat Ugocsa megye előtt, amely szerint – a részleteket most nem tárgyalandó – akadt környékbeli nemes, amelyik élete megmentéséért felajánlotta, hogy Nyaláb bevételében segítkezzen a paraszthadaknak. E soroknak nem lehet feladata e vádak és a vonatkozó források részletes vizsgálata, csupán annak megállapítása, hogy nemesi segítség ide vagy oda, Nyalábot támadás érte. Támadás, de elég sajátos. A jegyzőkönyvből egyértelmű, hogy a támadók csupán arra voltak képesek, hogy a vár kapuinak felgyújtására tegyenek kísérletet.¹⁰⁷ Nos, elég érdekes lehetett az a „sereg”, amelyik egy efféle „támadást” követően felhagy az ostrommal. Mindezek ismeretében különösebb kockázat nélkül kimondható: a Nyaláb alatt felsorakozott hadak ereje vajmi csekély lehetett, s létszámuk dacára hadi képességük sem volt különösebben jelentős.¹⁰⁸ Az ugyan ismert, hogy a lázadást követően Perényi – aki a fentebbi „támadás” idején a nem

102 „Nagy-Lakon rom áll a Maros partján, melyet hallomás szerint Dr Henszlmann rajzolt.” (*Matuz Edit*: Rómer Flóris kéziratosa hagyatékának Csongrád megyére vonatkozó adatai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szerk.: Juhász Antal. 1. [1986] 46.)

103 *Adrian A. Rusu*: Arad és Temes megye középkori erődítményei. In: *Építészeti a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.: Kollár Tibor. Bp., 2010. 568.

104 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború 172–173*.

105 Uo. 173.

106 Uo. 172–173., ugyanitt Barta Gábor – megalapozottan – kifejtette ellenvéleményét a tömeges átállással kapcsolatosan, ami a későbbi irodalomban alig kapott teret.

107 *Mon. rust.* 337–340., nr. 243.; *C. Tóth Norbert*: Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526) Bp., 2006. 139. sz. – A témához lásd továbbá *Németh Péter*: Lázadók voltak-e a Vetésiek 1514-ben? *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50. (2015) 84–92.

108 *Komáromy András*: Nyalábvár és uradalma. *Századok* 28. (1894) 514–515.

túl távoli Husztról szemlélte az eseményeket – panaszt tett a hadak pusztítása miatt, de ez minden. Kizárólag abban lehetünk bizonyosak, hogy a támadó parasztseregek Nyaláb várában némi kárt okoztak, ám az is biztos, hogy elfoglalni nem tudták.

Solymos (Arad megye, ma Románia: Șoimuș). E vár ostroma számos, a parasztháború történetéről szóló munkában fontos helyet szokott kapni, mint „kiemelt zsákmány”. Kétségtelen tény: a magas hegytetőn, jól kiépített védelmi vonalak mögött fekvő vár Dózsa hadai általi megszerzése első pillantásra tekintélyt parancsoló hadi sikernek tűnik. Amikor azonban a részletekre tekintünk, a helyzet egészen más képet mutat. Anélkül, hogy a jól ismert és ismertetett eseményeket itt részleteznénk, néhány, a várral/várakkal (lévén Solymos esetében voltaképpen Lippáról is szólnunk kell) momentumot érdemes és szükséges kiemelni.

Az első ezek közül, hogy minden rendelkezésre álló forrás alapján a védők úgy döntöttek, hogy a síkvidéki Lippa védelmét (amelyet alig fél tucat személynek kellett volna megtartania) meg sem kísérlük, és Solymos közeli várába vonulnak vissza. Fontos rögzíteni, hogy ezzel a lépéssel Solymosban húsznál kevesebb védő (ebből 14 zsoldos) gyűlt össze, ennek a „seregnek” kellett szembenéznie a közeledő paraszthaddal. Utóbbiak létszámát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy ezres nagyságrendről beszélhetünk. Ami ennél is fontosabb: minden jel arra látszik mutatni, hogy a támadók eleinte nem számoltak ostrommal, mert az első sikertelen támadást követően érkeztek csak a táborból ágyúk, amelyeket a harcok közben zsákmányoltak.¹⁰⁹ Rövid tűzpárbajt követően (amivel némi tüzet, de komolyabb kárt nem okoztak a várban) Solymos sorsa akkor pecsételődött meg, amikor a védők közt ellentét ütötte fel a fejét, valamint azzal zsarolták meg őket, hogy Lippán elfogott feleségeiket és gyermekeiket az ágyúk elé kötik. Az ekkor már amúgy sem lelkes védősereget utóbbi fenyegetés végképp elbizonytalanította, s Prantner György alvárnagy – a védelem irányítója – akarata ellenére a kaput megnyitották a paraszthad előtt.¹¹⁰

Lippáról tehát nem is érdemes és kell beszélünk, lévén azt felhagyták védői, Solymos esetében pedig igencsak felemás helyzetet konstatálhatunk. Habár voltak védői (még ha kevesen), s volt valamiféle „ostroma” is, még ha csak egy/legfeljebb két napig, de érdemi harci eseményekre nem került sor. A védők elszántságáról pedig csak annyit, hogy vezetőiket – legalábbis azok

109 Ehhez képest ugyancsak meglepő Márki Sándor éppen száz esztendeje napvilágot látott, s a későbbi irodalomba is beszüremkedett megállapítása: „Az első ágyút az Alföldön kapta, s azontúl a várak elfoglalására különösen ágyúk megszerzése végett törekedett. Lippa, Solymos és Temesvár vívásakor már *ostromágyúkat* is használt s *pattantyúsai* sok jelét adták ügyességüknek.” (Márki S.: A magyar parasztháború 1514-ben 172.)

110 Az eseményekre igen részletesen lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 104–106.; Márki Sándor: Dózsa György korából. Századok 11. (1877) 193–209., valamint Lupescu Radu: Solymos vára a középkorban. In: Építészet a középkori Dél-Magyarországon 872.

utólagos és erősen mentegetőző elmondása szerint – azzal fenyegették, hogy a további harc esetén felkoncolják.¹¹¹ Amikor pedig a hozzátartozók (persze az is érthetetlen, miért maradtak a váron kívül) sorsáról kellett döntenüik, a vár átadását választották. Összességében legyen szó bármilyen „szervezett” ostromról is, Solymos átvételét nem átütő katonai erővel érték el Dózsa katonái.

Sólyomkő (Bihar megye, ma Románia: Peștiș). Ha e dolgozat címében indokolt a „legenda” kifejezés, akkor Sólyomkő erre igazi példát szolgáltat. Szerémi elbeszéléséből annyit tudunk, hogy a bihari részeken oly közismert, s Dózsa György után talán a legfontosabb szerepet játszó Lőrinc pap Köröszeg körüli harcokat (ezeket lásd fentebb) követően, amikor Pöstyéni Gergely ellene vonult, megtámadta annak hadait, szétszórta, majd „Sólyom várát ostromolta a hitetlenek ellen, mert ezek is sokat megöltek a keresztések közül. A parasztok sokaságával rohamot intézett Sólyom vára ellen, s bevette”.¹¹² Mindössze ennyi az eseményekről szóló írott emlék. Igaz, hogy akad még el-estének pusztá említése július közepe tájáról, de bővebb információt innen sem kapunk.¹¹³ Mindezen „adatsor” azonban elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a szakirodalomban gyökeresen ellentétes vélemények lássanak napvilágot azonosítása felől.

Márki Sándor – előlegezzük meg, helyesen – a keresztések által megtámadott Váradhoz közeli, síkvidéki székelyhídi, s Mátyás király 1460. évi engedélye alapján épült kastélyt látja az említés mögött.¹¹⁴ Gyámolítja mindezt, hogy a település és az erősség az albisi Zólyomiak birtoka volt, ami a „Sólyom” (*Zoliom*) vára kifejezést alkalmasint magyarázhatja. A harcok legfontosabb monográfiája ugyanakkor szembeszáll ezzel a véleménnyel, s részben topográfiai, részben történeti érvek alapján úgy foglal állást, hogy a Szerémi által megnevezett és persze elfoglalt vár nem más, mint a bihari Sólyomkő.¹¹⁵ Mármost egyik helyén. Néhány tucat oldallal korábban ugyanis a „Sólyom”

111 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 106. – A forrás szinte szó szerinti fordítását lásd Márki S.: Dózsa György 286–288.

112 Szerémi 70., 111. („Et inde ad usque Zoliom arcem obsederat ad fideles, quia et ipsi multa crucigerorum cruciabantur, et cum colonibus multitudine impetum fecit ad arcem Zoliom, et acceperat.” – Szerémi latin 69.)

113 Mon. rust. 152., nr. 114.

114 Márki S.: Dózsa György 364–366.

115 „Márki azzal a – számunkra érthetetlen – indoklással, hogy sem a Belényestől nyugatra fekvő Sólyom, sem a Váradtól keletre levő Sólyomkő 'nem esett a keresztések útjába', arra az álláspontra helyezkedett, hogy itt egyszerűen a Zólyomiak pusztulásának Istvánfytól ismert [*a várról és sorsáról egy szót sem szóló* – H. R.] történetéről, méghozzá Székelyhíd elfoglalásáról lenne szó. Szerintünk Szerémi teljesen egyértelműen a vár, és nem birtokosainak nevét adja meg, ugyanakkor pedig Sólyomkő a Kraszna megyébe irányuló hadműveleteknek pontosan 'útjába esett', hiszen éppen félúton van Várad és Nagyfalva között [*a hegyek között* – H. R.]. A legkézenfekvőbb megoldásnak tehát azt tartjuk, hogy 'Zoliom' várát Sólyomkővel azonosítsuk.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182.)

vár adatot mintegy megduplázva arról olvashatunk, hogy a bihari harcok „csúcspontját jelentette Székelyhíd várának már említett bevétele”.¹¹⁶ Kicsivel alább pedig arról esik szó, hogy a „Zólyomiak tragédiája persze bekövetkezhetett másik várunk, a valamivel később elesett Sólyomkő védelmében is”.¹¹⁷

Az biztos, hogy két egymást követő ostromról szó sincs. Fő feladatunk, hogy tisztázzuk: végül is melyik várat támadták meg és foglalták el a parasztseregek. Ebben ismét a birtoktörténet siet segítségünkre. A Zólyomiak valóban rendelkeztek egy kisebb erősséggel Székelyhíd területén, amit valóban egy 1460. évi királyi engedély nyomán emeltek.¹¹⁸ Mivel itt fut a Váradról Szatmárra vezető út, így joggal tehető fel, hogy a hadak erre mozogtak, mintsem a hegyek között megbúvó Sólyomkő felé. Ezt erősíti meg, ha a monográfia téves birtokosazonosítását javítjuk. Sólyomkő ugyanis soha nem volt Zólyomi birtok (az Székelyhíd volt, ahol azonban a kastélyt nevezhették a birtokosok után Zólyom/Sólyom várának, így biztosítva táptalajt az utókor kutatói tévedéseinek), hanem az 1460-as évek közepétől több lépcsőben a bélteki Drágfiak uradalma lett, s az is maradt korszakunk végéig.¹¹⁹ Emlékezzünk, fentebb Debrő esetében láttuk, Drágfi János Sólyomkőnél jóval jelentéktelenebb debrői várát is győzelmes csatával védte meg. Jelen sorok írójának véleménye szerint Sólyomkő ostromára a paraszthadak kísérletet sem tettek. Szerémi információja nagy biztonsággal a Zólyomiak síkvidéki, településen belül állt székelyhídi erősségére és annak elfoglalására vonatkozhat, amely a paraszthadak igen kevés sikeres és valós hadi várfoglalásainak egyike lehetett.¹²⁰

Tokaj (Zemplén megye). Csupán egy historiográfiai intermezzo, de említése mégsem tanulságok nélkül való. Márki Sándor 1914. évi összefoglaló dolgozatában olvasható az alábbi lapidáris mondat: „Heteley Mihály a kuruczok ellen megvédte Tokaj várát.”¹²¹ Az események háttérében az állt, hogy Hetelei Mihály várnagy (akinek ebbéli tisztségéről csupán innen tudhatunk, s ilyen nevű települést sem ismerünk) az általa elfogott felkelőket – legálabbis közvetett adatok erről szólnak – felakasztatta. Ennek eredményeképpen 1514 májusának vége táján egy névtelen, (Sáros)Patakról keltező keresztes vezér fenyegette meg Mihály várnagyot, hogy ha ebbéli tevékenységét tovább folytatja, akkor birtokait, javait fogják pusztítani.¹²² Ebből a levélből

116 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 111.

117 Uo. 111.

118 *Bunyítay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Harmadik kötet: Egyházak a püspökség alapításától az 1566. évig. Nagyvárad, 1884. 316.

119 *Horváth Richárd*: A bélteki Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk.: Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 190–192.

120 Ezt az azonosítást tartalmazza Koppány Tibor adattára is: *Koppány T.: A középkori Magyarország kastélyai* 216.

121 Márki S.: *A magyar parasztháború* 180.

122 *Mon. rust.* 96., nr. 50.

azonban nehéz arra következtetni, sőt lehetetlen, hogy Mihály várnagynak a tokaji várat is meg kellett volna védenie, hiszen azt semmiféle támadás nem érte. A fenyegetés csak a várnagy javainak szólt. Ráadásul erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert a vár birtokosai nem „akárikik” voltak. Fentebb és alább is találkozhat az Olvasó azzal az érveléssel, hogy a birtoktörténet elengedhetetlen az eseménytörténet értelmezésében. S most sincsen ez másképp: lévén Tokaj a Szapolyaiak legkorábbi rezidenciája, majd kelet-magyarországi javaik regionális központja volt, így őrzéséről bizonyosan rendelkeztek idejekorán.¹²³ 1514-et megelőzően (1511–1513 között kimutatható) például várnagya az a Szmercsányi Kristóf, aki ugyanekkor: 1503–1513 között volt az egyik legfőbb Szapolyai várbirtok, Szepes kapitánya,¹²⁴ így aligha tétélezhető fel, hogy akár az ő, akár az őt a tisztségben követő (ha követő) rejtélyes Hetelei Mihály vezetésével készületlenül várt volna bármiféle támadást a fontos Szapolyai-erősség.

Torockó (Kecskés) (Torda megye, ma Románia: Colțești, illetve Fehér megye, ma Románia: Piatra Craivii).¹²⁵ 1516 novemberében II. Lajos király Torockai Ferenc kérelmére annak torockói uradalmát királyi újadományként adományozta a birtokosnak. Mínderre azért került sor, legalábbis a kérelmező előadása szerint, mert a parasztlázadás idején a várban lévő, a felkelőkkel cimboráló jobbágyság a várat átadták a támadók kezére. E betöréskor – szólt Ferenc panasza – oklevelei javarészt megsemmisültek, s ezek pótlására kérte a királyt a megerősített adomány kiadására. Minekutána paraszthadak komolyabb dél-erdélyi mozdulatairól érdemi forrásadataink nincsenek, csupán arra hagyatkozhatunk, hogy Torockai Ferenc a letépett pecséteket mutatta be „bűnjelként”.¹²⁶ Anélkül, hogy a támadás esetleges katonai jelentőségét alulbecsülnénk, annyi bizonyosan kimondható, hogy a meredek dombon álló magánvár bevétele még belső szövetségesek (kérdés persze, mit kerestek „rusti-

123 Habár tokaji intézkedésekről nem, de pompás analógia gyanánt 1514 júliusának végéről az ugyancsak Szapolyai-jószág Késmárk esetéről maradt híradásunk. Eszerint Szapolyai István özvegye, Hedvig tescheni hercegnő utasította a várost, hogy kapitányuk rendelkezésének megfelelően álljanak készen a veszély elhárítására, illetőleg folytassák a város megerősítését (Neumann Tibor: A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek [1458–1526] Bp., 2012. [Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak – Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria] 354–355.).

124 Horváth Richárd: Funkcionári Spišskej župy v neskorom stredoveku (1459–1526). In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského Dejepisného Spolku v Levoči, XX. ročník. Zostavil: Ivan Chalupický. Levoča, 2012. 24.

125 Az erdélyi eseményekre bővebben lásd a jelen kötetben Neumann Tibor tanulmányát.

126 „sed superiore anno, regnante videlicet adhuc ipsa paterna maiestate per rusticanam colluuiem, que sub nomine cruciate contra universam nobilitatem predicti regni nostri Hungarie et parcium sibi subiectarum hostili manu insurrexerat, et que inter cetera eciam castrum Thorozko predictum prodicione rusticorum in eodem castro protunc existencium subintrarat et occuparat, dilaniatas et communita exitisse, quarum nonnulla fragmenta sigillaque diruta per ipsum Franciscum nostre maiestatis in conspectum allata nos quoque vidisse testamur” (Mon. rust. 415/20–28., nr. 306.).

cus"-ok az épp általuk támadott várban) meglete esetében is felettebb fényes hadi sikernek számíthatott. Ám mindennek dacára kortárs és későbbi forrásaink hallgatnak az esetről.

Kétségtelen, Márki Sándor Dózsa-monográfiája ismerte Torockai László panaszát, s ennek nyomán szépséges történetet körített ezen egyetlen adat köré. Plasztikusan leírja, hogy a várban tartózkodó „jobbágyok” segítségével megadásra kényszerítették az erősséget. Mindezek után, idézve II. Lajos Torockai Lászlónak szóló adománylevelét, hozzáteszi, hogy „A Toroszkayaknak tehát tulajdonképpen használt a jobbágyok fölkelése, mert a mit 1511-ben még hiába kértek, most teljesen megkapták a várat, a várost s a többi kilencz falut”.¹²⁷ Láthatóan feltűnt Márkinak is, hogy az ügy nyertese voltaképpen Torockai volt, de ennél tovább nem lépett. Változtatás vagy további kritika nélkül ugyanezt a „narratívát” vette át a parasztháború monográfiája is.¹²⁸ Alighanem nyitott kapukat döntöget jelen sorok írója, amikor megjegyzi, hogy a história sok szempontból figyelemre méltó.

A történetben akad gyanús elem, így az erősség sorsa tartogat váratlan fordulatot. Ismert, hogy Mátyás uralkodását megelőzően a vár a Torockai családé volt.¹²⁹ Az 1467. évi erdélyi lázadás után a király elkobozta az erősséget tőlük, majd számtalan birtokváltást megélve a Monoszlói Csuporok, Botyiniak, Hlapsityi Kishorváték, a Dengelegi Pongrácok végül pedig a Désiek kezébe került a vár. 1500 után rövid ideig ismét királyi kézen volt, később Corvin János szerzett rá adományt.¹³⁰ Egyetlen momentum azonban változatlan maradt az évtizedek folyamán: a Torockaiak még csak időlegesen sem tudtak egykori ősi fészük birtokába visszakérülni. Azt biztosan tudjuk, hogy 1510-ben a várban nem volt részük.¹³¹

Alighanem a fenti állapot miatt ötlött fel Torockai Ferenchen, hogy kihasználva a parasztháború okozta pusztítás tényét, a kancellárián megpróbálja „átfuttatni” vár- és uradalombéli birtokigényét. Emiatt íratta meg azt a (korunkra nem maradt) panaszlevelet, amelyik a torockói foglalásról szólt, s amelynek vélhetően a letépett pecsétek bemutatásával kívánt nagyobb hitelességet biztosítani. Terve láthatóan sikerrel járt, lévén a torockói uradalomnak nem csupán fele, hanem teljes egésze ezután birtokát képezte, amivel a

127 Márki S.: Dózsa György 447–448.

128 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 187.

129 A 14. században vélhetően elpusztult várat épp a 15. század közepére építtette újjá a birtokos család, vö. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 446.

130 A vár 1467–1526 közötti történetének összefoglalását lásd *Lupescu Radu*: A torockószentgyörgyi vár középkori története. In: Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjéből. Új sorozat I. (XI.) kötet (2006) 142–145.; *Nógrády Árpád*: Mennyit ér a kegyelemlevél? In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor, Rácz György. Bp., 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Medaevalia III.) 238–241.

131 *Jakó Zsigmond–Valentiny Antal*: A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1.) 48–49. sz.

család sok évtizedes birtokvita végére tett pontot, méghozzá teljes sikerrel, mert későbbi ellentmondásokról sincs tudomásunk.¹³²

Bennünket azonban most jobban kell, hogy érdekeljen a parasztháborúval kapcsolatos „várfoglalás” sorsa. Ha minden főntebb olvasható érvet összegyűjtünk, aligha juthatunk más következtetésre, minthogy Torockó várának parasztlakos általi feladása, és az ottani birtokjogi oklevelek elpusztítása nem más, mint Torockai Ferenc ügyes birtokstratégiai megoldásának végeredménye: egészen egyszerűen kitalált esemény, amely „aktus” mintegy toposzként végezetül bekerült a parasztháború, sőt a korszak általános irodalmába is.¹³³

Torockó „ostromával” párhuzamosan kell szólni Kecskésvár 1514. évi szerepéről is. Szakirodalmi ismereteink alapján ugyanis 1515 novemberében Beriszló Péter veszprémi püspök és kincstartó küldött parancsot az erdélyi részek, különösen Fehér vármegye nemeseihez, mert Kecskés várát megszállták a paraszthadak annak idején. „Hogy tehát ez a vár továbbra is a latrok barlangja és a szökevények menedéke ne legyen, a király az ország főurainak és főpapjainak érett megfontolással tett tanácsára elhatározta és megparancsolta, hogy Kecskés várát le kell rontani, bástyáit és tornyait pedig le kell hordani.”¹³⁴ Nos, már ezen mandátum is gyanakvást kelthet az olvasóban, lévén joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a szlavón bán/püspök vajon miféle jogon küld utasítást Erdélybe, a vajda illetékességébe tartozó ügyben, ahol ráadásul a királyság legnagyobb birtokosa és politikai „tényezője”, Szapolyai János volt a tartomány kinevezett vezetője? Gyanúkat eleinte azzal hessegethetnénk el, hogy Beriszló ugyan-ezekben az esztendőben kincstartó is volt, így tán ebbéli joghatóságában adhatta ki a fenti utasítást, ám a kincstartó mégoly kevésbé ismert jogai közé ilyen természetű ügyek intézése aligha tartozott.

Aggudalomra adhat okot, hogy a Fehér megyében egykor állt vár írott említései világos képet mutatnak. Először 1313-ban szerepel a forrásokban, ezután kevésbé királyi birtok lett egészen a század végéig. 1395 tájától az

132 Az ellentmondás nélküli iktatás, igaz némi csúszással, 1517 októberében lezajlott. (Jakó Zs.–Valentiny A.: Thorotzkay család levéltára 53. sz., illetőleg DL 28568.)

133 „A várát elfoglalták, s az ott talált okleveleket szokás szerint megsemmisítették.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 187.) – „A felkelő hadakhoz elsősorban mezővárosi polgárok csatlakoztak, továbbá számos falusi plébános és szerzetes, néhol kismesek is. Dózsa seregében a hajdúknak volt kiemelkedő szerepük. Feltűnő, hogy több parasztvezér volt pap vagy obszerváns ferences. Noha a nyugati országrész parasztsága csak itt-ott mozdult meg, a mozgalom hatalmas területre terjedt ki, elsősorban az Alföldre. Semmi jele azonban, hogy a felkelő vezérek közös haditerv szerint jártak volna el. Hadműveletheir éppoly határozatlanok voltak, mint elképzeléseik a jövőről. Nem igazán tudni, hogy győzelem esetén mihez akartak kezdeni. Vannak jelei, hogy eszményképük a székely szabadság lehetett: olyan országot akartak, amelyben nincsenek nemesek, és nincsenek jobbágyok. Erre mutat, hogy noha dühüknek nem kevés földesúr esett áldozatul, a birtokjogi iratokat még náluk is módszeresebben pusztították.” (Engel Pál: Szent István birodalma. Bp., 2001. [História Könyvtár. Monográfiák. 17.] 300.)

134 Márki S.: Dózsa György 446. (Ugyanerre a helyre hivatkozik Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 323. is.)

erdélyi püspökségé, s ugyanígy fordul elő utolsó ismert említések 1403-ban is.¹³⁵ Ezt követően eltűnik a forrásokból, ezért összes kései „ismertségét” csupán az egyetlen 1514. évi adat jelentené, ami a korszak forrásviszonyainak ismeretében szerfelett meglepő. Meglehet – a kései középkor évtizedeiben nem is lenne példa nélküli –, hogy háború idején a seregek egy felhagyott vár maradványait használták fel újra táborhely gyanánt, de az események gyors lefolyása, illetve források hiányában, minekutána Erdély déli területeiről lévén szó, ahol harcok nem vagy csak alig folytak, mindezt aligha képzelhetjük el.

További táptalajt nyújthat kételkedésünknek Márki Sándor hivatkozása. Eszerint Beriszló Péter parancslevelét a „Sülyey-féle kéziratokból lemásolta Kemény, Diplomatarium Transilvanicum, IV. 167–168. (kézirat az erdélyi nemz. múzeumban). Kiadta u. ő., Nemz. Társalkodó, 1830. 378.”¹³⁶ Tény, hogy Fehér megyében volt Sülye nevezetű birtok, de innen származó kézirati hagyatékat nem ismerünk, különösen nem olyat, amelyik középkori oklevelet hagyományozott volna az utókorra. Mindezeket túl a másoló/kiadó személye is felettebb gyanús. Ma már nem újdonság, hogy Kemény József (1795–1855), habár nagyszabású gyűjtő- és forrásmegőrző munkát végzett az erdélyi középkori irathagyatékokat illetően, másolatait lelkesen „gazdagította” maga által koholt oklevélszövegekkel. Amikor tehát kizárólag az ő másolatából ismerünk oklevelet, az elővigyázatosság különösen indokolt.¹³⁷

Az általános gyanakvason túl azonban ma már azt is tudjuk, hogy 1275-ös keltezéssel ismert egy Kecskéssel összefüggésben Kemény által hamisított oklevél.¹³⁸ Sőt arra is találunk példát, hogy a maga gyártotta középkorinak feltüntetett szövegeket az imént emlegetett Nemzeti Társalkodó című periodika hasábjain adott közre.¹³⁹ Mindezek, valamint az eseménytörténet és a forrásviszonyok ismeretében nincs más lehetőség, minthogy a torockói és kecskésvári Dózsa-foglalással összefüggő történeteket inkább utólagos (részben egészen kései történeti) alkotásnak, mintsem valóságos eseményeknek tekintsük.

135 Engel P.: Archontológia I. 338.; *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2.) 57.

136 Márki S.: Dózsa György 446., 17. jegyzet.

137 Kizárólag tőle ismert szövegek esetében a kortárs kutatás olykor már óvatos, de szövegeit, legyenek bármilyen gyanúsak is, negligálni mégsem meri. Lásd például: 1375. október 27. Documenta Romaniae Historica C. Transilvanica. Volumul XIV. (1371–1375) Volum întocmit de: Aurel Răduitu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross. București, 2002. 592–594.

138 A fentebbiekre lásd *Mályusz Elemér*: Gróf Kemény József oklevélhamisítványai. Levéltári Közlemények 59. (1988) 200. – „Kemény oklevélhamisításairól szólva a Levéltári Közleményekben megjegyeztem, hogy felsorolásom nem teljes, mert csak az előttem ismertebb korszakok emlékeit vizsgáltam, márpedig pl. a Székely Oklevéltár Jagelló-kori részében vannak futó átolvasásra is gyanúsak látszó oklevelek.” *Mályusz Elemér*: Kemény József „könyvhamisításai.” Magyar Könyvszemle 109. (1993) 194.

139 Uo. 202.

Valkó (Kraszna megye, ma Románia: Valcău). Kraszna megyében állt egykoron ez az erősség, amely éppen a Dózsa-féle harcok idején tűnik fel utoljára írott forrásban. A vár 1402 után a losonci Bánfiaké lett, s ez az állapot állt fenn 1514-ben is, noha a Bátori Szaniszlófiak is megpróbálták megszerezni, a jelek szerint sikertelenül.¹⁴⁰ 1514 decemberében ugyanakkor losonci Bánfi János tett panaszt a királynál amiatt, mert a harcok idején várnagya, Porci András és unokatestvérei¹⁴¹, Bánfi Péter és András a várat a paraszthadak kezére adták, s maguk is csatlakoztak hozzájuk.¹⁴² A panaszos kiemelte, hogy az ekként elveszített várba jutó csapatok ott őrzött okleveleit elpusztították.¹⁴³ Nos, ezt a kitévelt fentebb toposznak minősítettem, most itt a lehetőség, hogy mindezt ismét bizonyítsam. Figyelembe érdemes venni ugyanis a tény, hogy ha a támadás – a panasztételnek megfelelően – elpusztította volna a várra vonatkozó összes oklevelet, akkor vajon miként maradt korunkra épp a Bánfi levéltárban egy 1508. esztendei oklevél a várról, természetesen nem egyedülként a családi archívumból.¹⁴⁴ Ezek szerint a várra vonatkozó családi iratokat mégsem sikerült elpusztítani a dühös parasztnak? Arról már csak érintőlegesen szólva, hogy miért gondolták a támadók, hogy az oklevelek elpusztításával a birtokosok joga is végleg elvész? Netalán a támadók (ha lettek volna ilyenek) a nemesi jogokkal és az azokat biztosító oklevelek jelentőségével is tisztában voltak? Vagy csupán szimbólumokat akartak megsemmisíteni, haragtól, gyűlölettől vezérelve?

Ákármí is a válasz, egy biztos: a valkói szöveg kétségtelenül meggyőző lehetett, hiszen fentebb is találkoztunk ezzel a sikeres pusztítás elemmel. Pontosan emiatt Valkó esetében sem lehetünk maradéktalanul biztosak a foglaltságban. Egyfelől a vár elestéről és a birtokosok vagy a várnagy átállásáról semmilyen forrás nem tudósít. Másfelől unokatestvérekről lévén szó, birtokviszály – amelyről ugyan adatunk nincs – sem kizárható, ami Pétert és Andrást a csatlakozásra sarkallhatta. 1514 utáni adatainkból ugyan nem tudunk a vár birtoklásának helyzetéről, így csak annyit tehetünk, hogy megállapítjuk: Valkót sem ostrommal vették be Dózsa csapatai, ha egyáltalán sikerrel járt a foglalás.

140 Engel P.: Archontológia I. 454., valamint: DL 106083. (90. oldal, 135. bejegyzés).

141 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182. szerint tévesen János nagybátyjai. – A családfát lásd Engel Pál: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Bp., 2001. Tomaj nem (Losonci Bánfi).

142 Mon. rust. 294., nr. 213.

143 „ubi tandem universe littere et litteralia instrumenta ac privilegia et iura, res eciam ac bona queque prefati Iohannis Banffy in eodem castro habita ad manus eorundem malefactorum devenerunt et per eos direpta et ablata extiterunt” (Mon. rust. 294/16–19., nr. 213.). – Az eseményekről megemlékezik ezen oklevél szövege alapján Márki S.: Dózsa György 504.; Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182.

144 Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I–II. Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. Bp., 1908–1928. II. 423–425.

Várak és uraik a parasztháború idején

A fentebb bőszégesen ismertetett harcoknak/ostromoknak van egy sajátos eleme. Mielőtt azonban erről szót ejtenénk, a késő középkori magyar arisztokrácia rezidenciahasználatáról kell képet rajzolnunk. Ennek megtételében páratlan segítséget nyújtanak Kubinyi András témánkat érintő írásai. Ő volt, aki megvizsgálta késő középkori arisztokratáink rezidenciáit, s adott áttekinthető képet azok hierarchiájáról is.¹⁴⁵ Ebbéli írása világosan bizonyította, hogy a legnagyobb birtokokkal és politikai befolyással bíró családok általában Budától távol igyekeztek székhelyet választani, ami a Mátyás-kor második szakaszának ismeretében nem meglepő, de a Jagelló királyok korára már ugyancsak érdekes jelenség. Már, ha elhisszük a „dobzse Ulászlóról” szóló tudósításokat. Dacára Kubinyi adatgazdag gyűjtésének, ő még nem lehetett birtokában olyan adatsoroknak, amelyeknek a ma kutatója, a digitális világnak hála. Mivel számos késő középkori arisztokrata itineráriuma manapság készen vagy majdnem készen áll, így a korábbiaknál határozottabban tudunk nyilatkozni várhasználati szokásaikról, legalábbis az 1458–1526 közötti esztendőkből. Ezek alapján bátran kimondható, hogy a késő középkori „átlag arisztokrata” ideje javát nem az udvarban töltötte, ellentétben például Anjou Nagy Lajos vagy részben Zsigmond-kori elődeivel.¹⁴⁶ Sőt abban is biztosak lehetünk, hogy a korszak nagybirtokosai kicsiny, sokszor eldugott hegyi várakat a legkevésbé sem részesítették előnyben, legfeljebb vadászatok idején, noha ez utóbbiról adataink nem nagyon maradtak. E kijelentést gyámolítja, hogy napjainkban egyre több arisztokrata személy/család részleges vagy teljes tartózkodási helyeinek listájáról avagy rezidenciahasználatáról van tudomásunk a korszakból (a kéziratban létező gyűjtésekről most nem szólva), s ezek az adatsorok ebbéli tudásunkat erősítik.¹⁴⁷

145 Kubinyi András: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. In: A Tapolcai Városi Múzeum közleményei 2. (1991) 211–228.

146 Utóbbiakra – és a királlyal/udvarral való gyakori együtt-tartózkodásra – jó példa: Schmidt-mayer Richárd: A két Rozgonyi, idősebb és ifjabb István itineráriuma (1388–1443). In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18. (2012) 117–125.

147 Ecsedi Bátor (II.) István: Horváth Richárd–Neumann Tibor: Ecsedi Bátor István. Egy katonabáró életpályája 1458–1490. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 141–154.; az ecsedi Bátor család többi tagja: C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátor családban? A Bátor család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 44. (2009) 32–42.; Corvin János: Neumann Tibor: A tatai vár és urai a Jagelló-korban. In: A diplomácia válaszfútján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk.: László János. Tata, 2010. (Annales Tataienses VI.) 75–77.; Hunyadi János: Engel Pál: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452). Századok 118. (1984) 974–997., valamint: C. Tóth Norbert: A Bátor család ecsedi ága az 1440-es években. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 41. (2006) 279–280. (1445–1446); Korlátkövi I. és II. Osvát és Péter: Neumann T.: A Korlátköviak 177–186.; Rozgonyiak: Schmidt-mayer Richárd: A Rozgonyi család főúri rezidenciái a 15. században. In: Micae Mediaevales II. Fialat történések dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor, Jakab Péter. Bp., 2012. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – Tanulmányok, konferenciák 3.) 123–139.; Szapolyai Imre és István: Horváth Richárd:

Mіндеzen itineráriumok fényében jelent meglepetést, hogy az 1514. évi főúri kelezések – gyorsan bocsássuk előre: meglehetősen kevés számú akad ilyen – más képet mutatnak. Vannak jelek ugyanis arra, hogy némelyik nagybirtokos, különösen az, aki a harcokban kevésbé volt érintett, igyekezett a nyári hónapokban biztonságos, „eldugott”, hegyi várába visszavonulni. Legszébb példának a Rozgonyiaké. A család e korban már régtől fogva használt székhelye a Zemplén megyei Varannó volt, ahol eredetileg udvarházuk, majd az 1472. évi királyi erődítési engedélyt¹⁴⁸ követően (vár)kastélyuk állt.¹⁴⁹ Ha a család tartózkodási helyeit vesszük górcső alá, azok mindezt megerősítik: a zempléni mezőváros volt leveleik, okleveleik leggyakoribb kelezési helye a Jagelló királyok időszakában. Így volt ez 1514-ben is, amikor május közepéről ismerünk Rozgonyi Istvántól itteni kelezést.¹⁵⁰

Ebben a hónapban indulnak meg a háború eseményei, s a nemesség alsóbb és felsőbb rétegei ekkor szembesülnek az esetleges veszéllyel, s aki tehet – legalábbis úgy tűnik – biztos menedéket keresett korábban „elfeledett” váraiban.¹⁵¹ Rozgonyi István is meglepő helyen tűnik szemünk elé. A meglepetés oka, hogy június 21-én Csicsva várából, családjá régi hegyi várából kelezte egyik levelét.¹⁵² Abból a várukból, amelyet korábban sohasem használtak. A Rozgonyiak számos késő középkori kiadványa korunkra maradt, ám ebből mindössze kettő kelt 1514-et megelőzően csicsvai erősségükben, míg a többi szinte kizárólag Varannón és néha Budán.¹⁵³ Ráadásul az itteni feltűnés

Szapolyai Imre és István itineráriuma. [Kézirat] Bp., 2006. – Előbbit bőségesen kiegészíti *Neumann T.*: Szapolyai levelek; Várdai István: *Kubinyi András*: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus IX. – Fasciculus 1. Praeses consilii moderatorum Ferenc L. Lendvai. Miskolc, 2004. 53–58.*; Verbőci István: *Neumann Tibor*: Verbőci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. (A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség) Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 41. (2006) 304. – Újabbban: *Kalotai Noémi*: A kora újkori főúri itinerárium-készítés problematikájának bemutatása Verbőci István példáján keresztül. In: *KoraújkorÁSZ. Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai. Szerk.: Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána. Bp., 2014. 163–178.*

148 DL 17305.

149 DF 223679.

150 „ex oppido nostro Varano” (DF 217337.).

151 Régóta ismert a kutatásban, hogy a 15. század közepén/második felében számos nagybirtokos félreeső hegyi várát bővítette, modernizálta, reprezentációra alkalmas épület-elemekkel bővítette (annak dacára, hogy alig vagy egyáltalán nem használta), azaz „készenlétben” tartotta. (*Feld István*: A 15. századi castrum mint kutatási probléma. In: *Castrum Bene 2/1990. Várak a későközépkorban. Szerk.: Cabello, Juan. Bp., 1992.*)

152 Mon. rust. 123–124., nr. 83.

153 A csicsvaiak: 1472: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet (1319-től 1501-ig). Összeállította: *Iványi Béla*. Bp., 1910. 1892. sz.; 1490: DL 19663. – E két „menekülés” oka is jól ismert: a lengyel-magyar háborúskodás és a Mátyás elleni lázadás időszaka, illetőleg a Mátyás halála utáni belháborúk és lengyel támadások ideje, azaz volt okuk e várakba húzódnia. – A varannói és budai kelezéseik száma oly nagy, hogy ezek közlésére itt nincs mód.

egyediségét alátámasztják az esztendő további Rozgonyi-kelezései: a család az év végén ismét Varannón tartózkodott huzamosabb ideig.¹⁵⁴

Ám nem csak a Rozgonyiaknál lehetünk tanúi e jelenségnek. A parasztháború heteiben kisebb, korábban nem vagy csak alig használt váraiban tűnik fel például Bebek János, aki a családja által sohasem látogatott szendrői várából írt katonai erősítési ügyekben,¹⁵⁵ és Losonci Zsigmond, aki Somoskőről küldött utasításokat másik vára, Szalánc fegyverekkel való ellátásával kapcsolatban.¹⁵⁶ A félelem tehát – mégoly rövid ideig is tartott a felkelés – valós lehetett. Régóta elfeledett várak néhány hét erejéig valós védelmi szerepet kap(hat)tak. Ez a tapasztalat is ott lehetett tehát annak hátterében, hogy a késő ősszel kezdődő országgyűlésen (és a sokáig „vajúzó” törvénykönyvben) oly meglepő törvénycikket fogalmaztak meg a résztvevők. Különösen, ha ezek a tervezetek hatalmi-politikai céljaiknak különösképp megfeleltek. Az már a királyi hatalom ügyességén múlt, hogy ebből a törekvésből, legalábbis a várakat illetően, nem lett semmi. A „győzedelmesen várakat vívó” Dózsa hadainak az utódok (történetírók, történészek és politikusok) által szerkesztett mítoszából viszont annál több.

SUMMARY

RICHARD HORVÁTH: TRACING LEGENDARY CASTLES (CASTLES IN THE PEASANTS' WAR)

The essay examines the question if the castles really played a significant role in the Peasants' War. The sources written at that time or shortly after the events suggested that the peasants' army besieged several castles of the magnates and prelates successfully. This view was taken over by the previous relevant literature, so the research was dominated by the picture of the peasants' army besieging castles successfully.

The essay overviews the twelve best-documented (with charters and narrative sources) castle sieges of the peasants' war. The author examines the numbers of the soldiers of the opposite armies, the routes, the military possibilities of the royal and church armies. On the basis of the examinations, he argues that no "classic" castle siege (with blockades, using artillery) happened during the peasants' war. Dózsa's troops got to occupy some castles in three ways: 1. with unexpected raids, especially in the case of less fortified castles on lowlands (e.g. Nagylak). 2. By dividing or frightening the few guards left in the castle, in the absence of the defending forces (Solymos). 3. There was no siege because the defenders abandoned the castle or joined the rebels (e.g. several castles of the border fortresses, Pétervárad).

154 1514. dec. 6. (DF 217387.), 1514. dec. 31. (DF 217391.) – István ezt megelőzően, július elején már Homonnán volt a Pálóciaknál (DF 217358.).

155 Mon. rust. 83., nr. 38. – *Tomka Gábor: Szendrő várjai*. In: *Szendrő monográfiája*. Szerk.: Veres László, Viga Gyula. Szendrő, 2002. 128–130.

156 Mon. rust. 104., nr. 61. – Vö. amint fentebb utaltam rá, Szűcs Jenő részben ebből az adatból következtetett a harcok e vidékre való „kisugárzására”. (*Szűcs J.: A ferences obszervancia* 243.)

These results support the presumption that, in contrast with the previous narrative sources - especially the chronicles of György Szerémi and Miklós Istvánffy -, the peasants' army set up quickly was not capable of taking in the castles of that period. Neither their organization, nor their artillery equipment was suitable for actions like sieges.

